

**Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Ústav pro klasickou archeologii**

BAKALÁRSKA PRÁCA

Petra Eštoková

**Dvere ako motív sakrálneho priestoru
Doors as an image of sacral space**

Pod'akovanie

Na tomto mieste by som chcela pod'akovať Doc. PhDr. Jiřimu Musilovi PhD. a Mgr. Janovi Kyselovi za pomoc ako aj za užitočné rady poskytnuté v priebehu vypracovania mojej bakalárskej práce. V neposlednom rade by som sa tiež chcela pod'akovať svojej rodine a priateľom za ich morálnu podporu počas písania tejto práce.

Prehlasujem, že som bakalársku prácu vypracovala samostatne, že som riadne citovala všetky použité pramene a literatúru a že práca nebola využitá v rámci iného vysokoškolského štúdia či k získaniu iného alebo rovnakého titulu.

V Prahe dňa

podpis

Anotácia v slovenskom jazyku

Názov práce: **Dvere ako motív sakrálneho priestoru**

Autor: **Petra Ešťoková**

Katedra (Ústav): **Ústav pro klasickou archeologii Univerzity Karlovy**

Vedúci bakalárskej práce: **Doc. PhDr. Jiří Musil, PhD.**

Práca sa zaoberá zobrazením nepravých dverí v etruskom umení a ich významom v náboženských predstavách Etruskov. Práca je rozdelená na tri kapitoly. Prvá ponúka zoznámenie sa so základnými náboženskými predstavami Etruskov, hlavne s ich vierou v posmrtný život. Koniec prvej kapitoly sa už obracia priamo na tému významu nepravých dverí ako prechodu medzi svetom živých a svetom mŕtvych. Taktiež predstavuje hlavné démonické bytosti, ktoré často sprevádzajú zobrazenie nepravých dverí či už na nástenných maľbách, sarkofágoch, alebo urnách. Druhá kapitola sa už zaoberá samotným zobrazením nepravých dverí v etruskom umení a ich zahrnutím do celkového kontextu určitého ikonografického vyobrazenia. Postupne sú v podkapitolách prebrané konkrétne príklady nepravých dverí na nástenných maľbách v etruských hrobkách, na sarkofágoch a na urnách. Posledná tretia kapitola sa nakoniec venuje porovnaniu etruských nepravých dverí s tými egyptskými, a poukazuje na ich hlavné rozdiely a podobnosti, a to nie len v ikonografickom zobrazení, ale aj v samotnej interpretácii.

Kľúčové slová: nepravé dvere, posmrtný život, cesta do podsvetia

Anotation in english language

Title: Doors as an image in sacral space

Author: Petra Eštoková

Department: Institute for Classical Archeology, Charles University

Supervisor: Doc. PhDr. Jiří Musil, PhD.

This work is dealing with representation of false doors in Etruscan art and with its significance within their religious beliefs. The work is divided into three chapters. The first chapter offers a familiarization with basic Etruscan religious views, mostly with their belief in the afterlife. The end of the first chapter is turning directly to the topic of significance of false doors as passage between the world of living and the world of dead. It also represents main demonic creatures, which often accompany the image of false doors, whether on wall paintings, sarcophagi, or on urns. The second chapter deals with actual images of false doors in Etruscan art and with their inclusion into the whole context of certain iconographic images. In the sub-chapters are step-by-step details with particular examples of false doors on the wall paintings in Etruscan tombs, on sarcophagi and on urns. The third chapter deals with the comparison of Etruscan false doors with those in Egypt, and shows their main difference as well as similarities, and not only in the iconographic display, but also in the interpretation itself.

Keywords: false doors, the afterlife, way to the underworld

Obsah

Úvod.....	8
1. Náboženské predstavy Etruskov	10
1.1 Úvod.....	10
1.2 Náboženstvo Etruskov	10
1.3 Veštenie a kulty.....	12
1.4 Posmrtný život	13
1.5 Idea dverí ako prechodu medzi dvoma svetmi.....	15
1.6 Strážcovia dverí, alebo tiež posmrtní démoni	15
1.6.1 Charun	17
1.6.2 Vanth	18
1.6.3 Tuchulcha	18
1.6.4 Culšu.....	19
2. Nepravé dvere	20
2.1 Zobrazenie nepravých dverí v umení.....	21
2.2 Typy dverí.....	22
2.3 Zobrazenie nepravých dverí v nástennom maliarstve	23
2.3.1 Hrobka Campanna (Tomba della Campanna)	27
2.3.2 Hrobka Nefritových Levov (Tomba dei Leoni di Giada).....	27
2.3.3 Hrobka Augurov (Tomba degli Auguri).....	28
2.3.4 Hrobka Cardarelli (Tomba Cardarelli)	30
2.3.5 Hrobka Lebky (Tomba del Teschio)	31
2.3.6 Hrobka Bičovania (Tomba della Fustigazione).....	31
2.3.7 Hrobka 5636 (Tomba 5636)	32
2.3.8 Hrobka Caronti (Tomba dei Caronti)	33
2.3.9 Hrobka Kardinála (Tomba del Cardinale).....	34
2.3.10 Zhrnutie	36

2.4 Zobrazenie nepravých dverí na sarkofágoch.....	37
2.4.1 Sarkofág Bruschi	38
2.4.2 Sarkofág Hasti Afunei	38
2.5 Zobrazenie nepravých dverí na urnách	39
2.5.1 Výrobné centrá	40
2.5.2 Charakteristika a námety reliéfnej výzdoby	40
2.5.3 Urna Vel Rafiho	42
2.5.4 Urna vo Worcestri	42
2.5.5 Urna Arntha Veltimna Aula	44
2.5.6 Zhrnutie	46
3. Egyptské nepravé dvere a ich vplyv na etruské umenie	48
Záver	52
Zoznam použitej literatúry	54
Zoznam ilustrácií	57

Úvod

Vo svojej bakalárskej práci som si vybrala za úlohu spracovať problematiku zobrazenia nepravých dverí v umení a ich význam v náboženských predstavách Etruskov. Etruské umenie sa z veľkej miery zaoberá posmrtným životom, a práve dverám ako symbolu prechodu medzi svetom živých a svetom mŕtvych venujú vo svojom umení Etruskovia veľa pozornosti. Bohužiaľ etruský jazyk je do dnešného dňa pre nás veľkou neznámou. A práve preto nám dodnes unikajú mnohé detaily z etruského myslenia. To platí aj pre problematiku samotného zobrazenia nepravých dverí v umení, lebo bez písomných prameňov nemôžeme vždy s určitosťou povedať, aký naozaj zmysel majú konkrétne vyobrazenia. V neskoršom období, z ktorého už máme latinské literárne pramene, je ľahšie pochopiť zmysel niektorých zobrazení alebo rituálov Etruskov. Stále ale musíme myslieť na to, že Rimania si do svojich literárnych diel pridávali aj kúsok svojej kultúry. A keďže Rimania prebrali veľa z Etruského myslenia, je naozaj ťažké označiť kde končí Etruské, a kde naopak začína Rímske myslenie.

Za cieľ svojej práce som si určila najprv v krátkosti uviesť trochu svetla do etruského náboženstva. Zamerala som sa hlavne na priblíženie viery v posmrtný život, keďže tento bol pre Etruskov ten dôležitejší. Dokonca aj počas života na tomto svete venovali mnoho času príprave na prechod do ríše mŕtvych. Práve tento prechod medzi dvoma svetmi sa stal hlavným aspektom mojej bakalárskej práce, keďže na ikonografických pamiatkach je zastupovaný vyobrazením nepravých dverí. Hlavným cieľom tejto práce je poukázať práve na konkrétne príklady nepravých dverí v etruskom umení. A keďže boli tieto zobrazované väčšinou ako súčasť väčšieho celku, tak aj ukázať ich rôzne spôsoby zakomponovania do týchto celkov. Dôležité je tiež poukázať na ich časový vývoj, a to ako na nástenných maľbách, tak aj na sarkofágoch a na urnách.

Pre pochopenie zmyslu zobrazenia dverí som sa rozhodla v úvode svojej práce najprv predstaviť náboženské predstavy Etruskov a ich zvyky. Etruskovia, či už v umeleckej alebo v náboženskej sfére, prebrali mnohé aspekty z gréckeho, egyptského či okolitého orientálneho prostredia. Ale aj napriek tomu sa dokázali vyvíjať vo vlastnej línii, a mnohé prvky ako umenia tak aj ich viery sú ich vlastné.

Dvere sú zobrazované rôznymi spôsobmi a v rôznom kontexte. V úvode druhej kapitoly som sa preto snažila o súhrnné zhrnutie významu dverí v náboženskom kontexte. Nasleduje jednoduché rozdelenie dverí podľa ich tvaru, a potom už následné podkapitoly zaoberajúce sa zobrazením dverí v nástennom maliarstve, na reliéfnych urnách a samozrejme na etruských

sarkofágoch. Pri každom konkrétnom príklade zobrazenia dverí som sa snažila objasniť celkový kontext, v ktorom je zobrazenie dverí celkom určite ústredným motívom.

Záverečnú kapitolu som venovala egyptskému umeniu, ktoré malo nepopierateľný vplyv na vývoj toho etruského. A práve zobrazenie nepravých dverí v egyptských hrobkách určite inšpirovalo Etruskov pri zobrazení ich nepravých dverí vo svojom umení. Rozdielom ostáva, že egyptské hieroglyfy nám úplne priblížili predstavy Egypt'anov o význame zobrazenia týchto nepravých dverí. Zatiaľ čo na druhej strane dvere etruské ostávajú pre nás aj naďalej jednou z mnohých neznámych.

Skombinovať som musela viaceré literárne zdroje, veľmi nápomocné priamo k tematike zobrazenia nepravých dverí boli hlavne jednotlivé články, najviac od Charlotte Scheffer „The Arched Door in Late Etruscan Funerary Art“ a z egyptského prostredia to bol nepochybne článok Miroslava Bártu v časopise Archeologie „Nepravé dveře“.

1. Náboženské predstavy Etruskov

1.1 Úvod

Hlavným prameňom v spoznávaní náboženstva akéhokoľvek národa alebo spoločenstva sú nepochybne pramene písomné. Práve z tohto dôvodu je dodnes veľa aspektov etruského náboženstva pokryté tajomstvom. Etruskovia nám totiž nezanechali toľko písomných prameňov koľko by sme potrebovali. A tie ktoré nám zanechali sú bohužiaľ veľmi ťažko interpretovateľné, keďže etruský jazyk nie je do dnešného dňa s úplnou určitosťou rozlúštený a pre nás zrozumiteľný. Grécke a latinské literárne zdroje sú samozrejme v tomto prípade pre nás pomôckou, ale nemôžeme sa na ne úplne spoliehať. Totiž grécki aj latinskí autori boli iste ovplyvnení predstavami svojej vlastnej doby. Poznatky nemusíme čerpať iba z písomných prameňov, môžeme sa obrátiť aj na pramene hmotné. Mytologické vyobrazenia na vázach, nástenných maľbách, sarkofágoch, a pod. nám v určitej miere dopomáhajú s interpretáciou náboženských predstáv Etruskov. Ale ako už bolo naznačené, bez písomných prameňov sa môžeme iba domnievať aký zmysel tieto zobrazenia skrývajú a aký bol ich pravý význam. Aj keď môže byť zdruvujúce, že nepoznáme všetky aspekty etruského náboženstva ani zmysel veľkého množstva ich ikonografických zobrazení, dáva nám práve táto neistota priestor na ďalšie a ďalšie bádanie, či vytváranie nových interpretácií a svojich vlastných záverov. Treba len dúfať že jedného dňa sa nájdú také písomné pramene, alebo sa podarí porozumieť etruskému jazyku do takej miery, aby sme mohli bližšie nahliadnuť do tajomstiev myslenia Etruskov a ich náboženských predstáv.

1.2 Náboženstvo Etruskov

Livius a aj ostatní latinskí autori opisujú Etruskov ako veľmi nábožensky založený národ.¹ Dokonca samotný cisár Claudius bol Etruskami natoľko fascinovaný, že zozbieral do svojho vlastného diela etruské písomné pramene viažuce sa na náboženské predstavy a rituály Etruskov.² Náboženstvo Etruskov si neskôr, aj keď so značnými obmenami, privlastnili Rimania. Etruské náboženstvo bolo podrobne prepracované, a medzi jeho špecifické znaky sa radí hlavne úplná oddanosť ich bohom. Na rozdiel od Gréckeho a Rímskeho náboženstva, kde bol ústredným motívom človek, Etruskovia dávali do popredia samotné božstvo. Týmto

¹ BOUZEK, J., *Etruskové, jini než všechny ostatní národy*, s. 51

² CRISTOFANI, M., *The Etruscans - A new investigation*, s. 91

spôsobom chceli zvýrazniť ľudskú nepodstatnosť. Ďalšími znakmi tohto náboženstva bola viera v pevne stanovený čas, ktorý smeroval ku koncu sveta ako takého, a ďalej pocit neustáleho ohrozenia zlými silami.³

Etruské náboženstvo je nepopierateľne ovplyvnené gréckymi predstavami a ich ikonografiou. Hlavné etruské božstvá sa až príliš podobali tým Olympským, ale samotná koncepcia mýtov nebola Etruskami presne určená, tak ako to bolo práve u Grékov. Samozrejme sa našli aj také príklady božstiev, ktoré neniesli znaky Gréckych predchodcov. Ikonograficky sú grécke mýty zobrazované v etruskom umení od konca 7. storočia pred našim letopočtom (ďalej už iba pred n. l.), ale je pravdepodobné že ich Etruskovia poznali už skôr. Z dôvodu väčšieho záujmu Etruskov v posmrtný život, na rozdiel od Grékov, Etruskovia venovali väčšiu pozornosť *chthonickým* (podsvetným) božstvám a vodným bytostiam. Tie mali podľa ich mýtov žiť vo sfére medzi živými a mŕtvymi, ktorú malo tvoriť more na západe.⁴ (Mytologické predstavy ktoré v sebe zahŕňajú veľké vody, či už nekonečné oceány alebo rieky, môžeme sledovať vo väčšine náboženstiev, ako napr. u Grékov, Egyptanov, Hinduistov, Budhistov, Nórov, atď.).

Dôležitým aspektom etruského náboženstva, a hlavne jeho súkromnej sféry, boli postavy tzv. *géniov*. Svojho vlastného génia mal každý z Etruskov a sprevádzali ich počas celého života.⁵ Géniovia umožňovali spojenie medzi sférou ľudí a božskou sférou (predstavu géniov prevzali následne aj Rimania, u ktorých ale predstavovali osobného ochranného ducha každého človeka). Etruskí géniovia mohli byť aj ženského aj mužského pohlavia.⁶ Dôležitým aspektom súkromnej sféry náboženstva boli aj tzv. *Lary*. Tieto boli dôležitou súčasťou rodinného kultu, lebo predstavovali duchov predkov. Toto uctievanie predkov bolo v etruskom náboženstve, ako aj v mnohých iných, veľmi dôležitou súčasťou zbožnosti človeka. Predstavovala spojitosť so samotným zakladateľom rodinnej línie, a poukazovala tak na čisto aristokratický prvok. Preto môžeme nájsť náznaky po zobrazeniach Lár aj v samotných etruských hrobkách.⁷

³ BOUZEK, J., *Etruskové, jini než všechny ostatní národy*, s. 51

⁴ Tamtiež

⁵ CRISTOFANI, M., *The Etruscans - A new investigation*, s. 113

⁶ BOUZEK, J., *Etruskové, jini než všechny ostatní národy*, s. 51

⁷ CRISTOFANI, M., *The Etruscans - A new investigation*, s. 114

1.3 Veštenie a kulty

Neoddeliteľnou súčasťou etruského náboženstva je pochopiteľne aj veštenie, tak ako aj v iných starovekých kultúrach. Oblúbeným spôsobom veštenia Etruskov bolo z vnútorností zvierat (napríklad z pečene), ktorý Etruskovia prebrali od národa starovekej Mezopotámie. Ďalšími formami bolo veštenie z bleskov, z letu vtákov, a pod.⁸ Zobrazenie rôznych spôsobov veštenia bolo oblúbeným námetom nástenných malieb v etruských hrobkách, čo mohlo byť zámerným pripomenutím nezvratného osudu v ktorý Etruskovia tak veľmi verili.

Rimania sa veľmi často riadili radami práve etruských veštcov. Chceli sa naučiť ich umeniu, z kadiaľ vzišiel aj pojem *disciplina etrusca*, etruská veda. Ale ako aj sám Seneca podotkol, medzi etruskou vierou a tou rímskou bol jeden veľký rozdiel. Rimania verili, že veci majú zmysel lebo sa udiali. Naopak Etruskovia verili tomu, že veci sa dejú práve preto aby tento ich zmysel vyjadrili. Túto teóriu vysvetľuje Seneca na príklade s bleskom. Zatiaľ čo Rimania tvrdili že sa blýska lebo sa zrážajú oblaky, Etruskovia boli toho názoru, že oblaky sa zrážajú za tým účelom, aby vytvorili blesky.⁹

Etruské kulty sa viac-menej podobali tým gréckym alebo rímskym. U všetkých išlo o organizáciu kultu, kňazov, modlitby, rituály, veštenie, obety, atď. Odlišné ale boli u Etruskov tzv. *ars collendi religiones*, alebo tiež viera v božský osud a ľudskú podrobenosť. Gréci a Rimania mali naopak vieru v ľudskú samostatnosť a možnosť držať osud vo vlastných rukách. Tzv. *Libri Rituales* sú etruské zoznamy kalendárne usporiadaných rituálov, podľa ktorých bolo potrebné sa striktné riadiť, ak mala byť zachovaná cielená rovnováha osudu.¹⁰

Od ostatných národov vtedajšej doby sa Etruskovia okrem iného líšili aj intenzitou ľudských obetí. V rámci ich kultových rituáloch boli totiž oveľa častejšie predvádzané.¹¹ Časté je aj samotné zobrazenie ľudských obetí napr. na nástenných maľbách. Najznámejšími príkladmi je nepochybne obetovanie trójskych zajatcov Achillom nad Patroklovým hrobom, alebo boje bratov Eteokla a Polyneuka, ktoré môžeme spolu vidieť v hrobke Francois vo Vulci (obrázok č.1). Čo sa týka zvieracích aj ľudských obetí, alebo dokonca aj lovu na zvieratá, tiež mali svoju úlohu v predstavách posmrtného života. Etruskovia a neskôr aj Rimania totiž verili že krv ako taká bola prostriedkom na upokojenie hnevu mŕtvych a zároveň im dodávala silu na prekonávanie prekážok a nebezpečenstiev, ktoré na nich striehli

⁸ BOUZEK, J., *Etruskové, jini než všechny ostatní národy*, s. 54

⁹ CRISTOFANI, M., *The Etruscans - A new investigation*, s. 95

¹⁰ BOUZEK, J., *Etruskové, jini než všechny ostatní národy*, s. 56

¹¹ C. d., s. 57

v podsvetí. Inými príkladmi môžu byť tiež jednotlivé zápasy zvierat zobrazené na nástenných maľbách.¹²

1.4 Posmrtný život

Do dnešného dňa nie sú úplne známe všetky aspekty etruského sveta mŕtvych, aj keď sa už tejto tematike venuje výskum mnoho rokov. Jedným z dôvodov prečo nám chýbajú informácie o etruskom podsvetí je nedostatok písomných prameňov. Aj keď vieme že existovali, napr. *Libri Acheruntici*, bohužiaľ sa nám do dnešného dňa nezachovali. Vďaka záznamom Servia a Arnobia sa nám však zachovali ich literárne záznamy, aj keď je možné že tieto v sebe nesú prímes Rímskej tradície.¹³ Podľa Arnobia Etruskovia verili, že ak sa krv určitého zvieratá obetovala určitému bohovi, z duše zosnulých sa tak stali tzv. *dii animales*. Predstavovali božstvá domácností, ktoré chránili obydlia svojich potomkov.¹⁴ Ďalším, nie menej podstatným dôvodom, prečo nám chýbajú informácie o etruskom podsvetí je nepochybné aj súkromný charakter pohrebov a aj samotných hrobiek. Rodinní príslušníci a pozostalí, tak ako dnes, sa snažili zomrelému zabezpečiť čo najpohodlnejší, ničím a nikým nerušený prechod do posmrtného života. Ani my sa dnes nezhodneme na význame našich zvykov, ktorými si pripomíname svojich zomrelých. Ako potom môžeme s istotou vysvetliť zvyky ľudí ktorí žili 2700 rokov pred nami.

Etruské vnímanie posmrtného života sa veľmi líši od toho gréckeho. Gréci aj Rimania sa zaoberali hlavne týmto životom, zatiaľ čo Etruskovia a Egypťania kládli väčšiu dôležitosť životu po smrti. Práve vďaka urnám a hrobkám, ktorým dávali Etruskovia tvar domov, vieme dnes rekonštruovať ich reálne obydlia. Z dôvodu snahy o uchovanie harmonického vzťahu medzi týmto životom a svetom mŕtvych bolo dôležité, aby bol človek na posmrtný život dostatočne pripravený.¹⁵

Už od villanovskej kultúry sa začalo s kremáciou mŕtvych. Dôvodom bol úmysel rýchlejšieho oddelenia duše od už viac nepodstatného tela. Práve pre prípad že by sa mŕtvy rozhodol ešte chvíľu na tomto svete zostať, alebo nemohol tak narýchlo tento svet opustiť, majú urny tvar domu, prípadne nesú veká ľudskú podobu tváre alebo dokonca celého tela.¹⁶ Tzv. *bikonické urny* mali niekedy veko v tvare helmy, ktoré mali predstavovať schematické

¹² DE GRUMMOND, N. - SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 76

¹³ C. d., s. 66

¹⁴ CRISTOFANI, M., *The Etruscans - A new investigation*, s. 119

¹⁵ BOUZEK, J., *Etruskové, jení než všechny ostatní národy*, s. 54

¹⁶ C. d., s. 58

zobrazenie mužskej zomretej osoby, alebo naopak ak malo veko tvar domu, malo predstavovať ženskú postavu zosnulej osoby.¹⁷

Hlavne v neskorom období nájdeme mnoho hrobiek plne vybavených nábytkom tak, aby zosnulému nechýbalo vôbec nič v posmrtnom živote (napr. Hrobka Reliéfov v Caere – obrázok č.2).¹⁸

Vyššie aristokratické vrstvy boli po celý čas vývoja etruských dejín, čo sa týkalo rituálov spojených so smrťou, ovplyvnené okolitými kultúrami. Hlavne krajiny Blízkeho Východu a Grécka ovplyvnili tieto vyššie kruhy v tom, že sa Etruskovia zameriavali hlavne na výstavbu honosných hrobiek, na ich bohatú výzdobu a výbavu, a na samotné pohrebné hry a bankety.¹⁹ Téma banketu sa ako námiet na nástenných maľbách v etruských hrobkách objavuje hlavne od polovice 6.storočia pred n. l.²⁰

Tak ako iné kultúry, ktoré sa vo svojom náboženstve zaoberali posmrtným životom, tak aj Etruskovia mali svoje normy, ktoré sa orientovali na prechodové rituály a posmrtný život (niečo ako knihy mŕtvych v egyptskom náboženstve). Ale iba málokteré staroveké náboženstvo, s výnimkou Egypta, sa tak veľmi orientovalo na posmrtný život a na jeho prípravu ako práve Etruskovia.

Kým sa duša zosnulého dostala do etruského neba, obdoba gréckeho Elysia, musela prejsť cez očistec. Tam na ňu čakali mnohé nástrahy, a samotný prechod nebol jednoduchý. Podsvetie podľa Etruskov ležalo ďaleko na západe, za veľkým oceánom. Ten podľa nich obklopoval celú zem. Tak ako aj v iných náboženstvách, a to etruské nie je výnimkou, sa nie všetky duše dostali po smrti na jedno a to isté miesto. Iba tí, ktorí sa počas života riadne pripravovali na posmrtný život, žili v súlade s rádom, a po smrti boli blízky plne vybavení na cestu do podsvetia, mali plný nárok na posmrtný život v sídle blažených.²¹ Je samozrejmé že nie všetci mŕtvi sa mohli stať blaženými zosnulými, niektorých hriechy nemohli byť tak ľahko odpustené. Avšak ikonografické vyobrazenia kde môžeme sledovať tento námiet trestu nie sú priamo Etruského pôvodu, ale vidíme v nich Grécke vplyvy. Nemáme totiž žiadny dôkaz toho že by súčasťou etruského náboženstva bolo aj trestanie zlých skutkov zosnulých.²²

¹⁷ CRISTOFANI, M., *The Etruscans - A new investigation*, s. 115

¹⁸ DE GRUMMOND, N. - SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 71-72

¹⁹ MAGAGNINI, A., *Etruskové - Poklady Starobylých Civilizácií*, s. 144

²⁰ CRISTOFANI, M., *The Etruscans - A new investigation*, s. 115

²¹ BOUZEK, J., *Etruskové, jini než všechny ostatní národy*, s. 54-58

²² DE GRUMMOND, N. - SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 70

Je zaujímavé pozorovať, že zobrazenia na nástenných maľbách alebo na sarkofágoch raného obdobia sú viac-menej bezproblémové až harmonické. Do dnešného dňa sa väčšina ľudí smrti obáva, aj keď veria v blažený posmrtný život. Nemenej nepodstatný je aj smútok a bolesť ktorú prežívajú pozostali mŕtveho. Túto horšiu stránku samotnej smrti sa aspoň sčasti snažili zobrazit' vonkajším, niekedy hrôzostrašným, zjavom démonov sprevádzajúcich duše zosnulých.²³

1.5 Idea dverí ako prechodu medzi dvoma svetmi

Ako už bolo spomínané v predchádzajúcej kapitole, Etruskovia, presne tak ako Egypťania, kládli dôraz viac na posmrtný život ako na život na tomto svete. Pozemský život bol pre nich iba akousi prípravou na život ktorý nasledoval po smrti, a teda tejto príprave bolo potrebné venovať dostatočné množstvo pozornosti, času, a obetí.

V niekoľkých etruských hrobkách môžeme nájsť zobrazené nepravé dvere. Tieto dvere mali predstavovať prechod do posmrtného života, do sveta mŕtvych. Avšak tento prechod nemusel byť zobrazovaný iba nepravými dverami. Etruskí umelci si mohli zvolit' za motív aj zobrazenie brány, lode, alebo posmrtných démonov, ako napríklad Vanth, Tuchulcha, Charuna alebo Lasy.²⁴ Keďže, ako už bolo spomínané, Etruskovia verili že svet obkolesuje veľká voda, ďalšou možnosťou ako sa dostať do podsvetia bolo práve prejsť cez tento oceán. Preto môžeme často nájsť namiesto dverí zobrazené morské príšery alebo štylizované vlny.²⁵

1.6 Strážcovia dverí, alebo tiež posmrtní démoni

V predchádzajúcej kapitole som okrajovo spomenula posmrtné božstvá ktoré sa niekedy používali ako náhrada za zobrazenie nepravých dverí. Prečo sa raz rozhodli umelci použiť motív dverí a inokedy zase motív démonov alebo morských vlń je otázne. Nemáme žiadne dôkazy o tom, že by existovali kulty uctievania týchto démonických bytostí alebo niekedy zobrazovaného Háda či Persefony ako chtonických božstiev. Napriek tomu práve tieto bytosti zohrávali veľmi dôležitú úlohu v zobrazeniach funerálneho charakteru.²⁶

²³ DE GRUMMOND, N. – SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 68

²⁴ BOUZEK, J., *Etruskové, jiní než všechny ostatní národy*, s. 57

²⁵ DE GRUMMOND, N. – SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 67

²⁶ RICHARDSON, E., *The Etruscans - Their Art and Civilization*, s. 243

Tak ako museli strážiť démoni vchod do podsvetia a samotnú cestu ktorá tam viedla, museli strážiť aj samotné vchody do hrobiek.

Okrem božstiev sa mohli nájsť aj iné bytosti ktoré duše zomrelých sprevádzali na poslednej ceste. Ide napríklad o Castora a Polluxa, ktorých postavy si Etruskovia prevzali z Gréckej mytológie. Títo ale u Grékov nemali úlohu sprevádzať duše ako u Etruskov, ktorí si len upravili mýtus podľa ktorého mali bratia naveky putovať medzi podsvetím a nesmrteľnosťou, a tak byť večnými spoločníkmi pre duše zosnulých²⁷.

Živým ľuďom sa môžu títo démoni zdať hroziví a nebezpeční, ale pravdou je, že boli zosnulým veľmi nápomocní pri ich ceste do podsvetia. Jednou z ich úloh bolo strážiť dvere, ktorými zosnulý pri svojej ceste prechádzali. Problémom je že nevieme presne akú úlohu zohrávali démonické bytosti v ikonografických zobrazeniach v spojitosti s nepravými dverami. Mohli mať úlohu sprievodcov duší na ceste do podsvetia, mohli byť ich ochrancovia, alebo išlo o strážcov hrobiek. Je možné, že ich úlohy sa rôznym spôsobom kombinovali a spájali. Ich jednotlivé zobrazenia neboli spájané iba s nepravými dverami, ale predstavovali aj osamostatnené postavy na maľbách, či voľne stojace sochy pred samotnou hrobkou. Teórie o funkcii démonov, zobrazených či už v hrobke alebo pred ňou, sa opäť líšia. Jedni zastávajú teóriu že ide o ochrancov hrobky a zomrelého, zatiaľ čo druhí presadzujú názor že iba čakajú na mŕtveho aby ho mohli sprevádzať na ceste do ríše mŕtvych. Oba názory sa zdajú svojimi argumentmi opodstatnené. Tí ktorí sú názoru že démoni majú duše sprevádzať predkladajú ako dôkaz fakt, že démonické bytosti majú často aj krídla, ktoré by nepotrebovali, ak by mali zostávať na jednom mieste a strážiť hrobku. Naopak potrebujú ich na cestovanie, a tým pádom sprevádzanie duší do podsvetia.²⁸

Jedným zo znakov ako ľahko rozpoznať ľudské bytosti od tých démonických je ten, že ľudia, či už mŕtvi alebo pozostalí, na rozdiel od démonických bytostí nikdy nenosia oblečené krátke šaty. Naopak démonické bytosti sú vždy zobrazené v krátkej tunike. Keďže démonické bytosti sa vyskytujú na oboch stranách dverí, nemôžeme ich brať ako znak že sa jedná o zobrazenie podsvetia. Môžu byť totiž zobrazené ako stoja na strane sveta živých a očakávajú príchod zosnulého, alebo naopak na strane sveta mŕtvych, ako sa spolu so zosnulým vydávajú na jeho cestu do podsvetia.²⁹

²⁷ DE GRUMMOND, N. - SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 76

²⁸ SCHEFFER, Ch., *The Arched Door in Late Etruscan Funerary Art*, s. 202-203

²⁹ C. d., s. 199-202

Zobrazované scény sa dajú čítať buď sprava doľava, alebo naopak zľava doprava. Väčšinou toto závisí na postavení nepravých dverí v zobrazenej scéne, lebo práve k dverám väčšinou prístupujú postavy zosnulých za sprievodu démonických bytostí. Ale bohužiaľ bez bližších informácií a bez písomných prameňov môžeme iba vytvárať teórie či ide o víťanie mŕtvych alebo o lúčenie sa s nimi. Niekedy je dokonca ťažké vôbec povedať kto zo zobrazených postáv je samotný zosnulý. Postavy totiž bývajú často symetricky rozmiestnené po celej scéne. V opačnom prípade, keď napr. na jednej strane dverí stojí démon s jednou postavou, a na druhej strane dverí stojí skupina ľudí, je samozrejme jasné kto je zosnulý a kto nie. Ale naďalej ostáva nejasné, či táto skupinka ľudí sú pozostalí, ktorí sa s mŕtvym prišli rozlúčiť, alebo naopak už dávnejšie mŕtvi z podsvetia, ktorí prišli práve zosnulého privítať na jeho ceste do ríše mŕtvych.³⁰

Záverom možno ešte podotknúť, že zobrazenia démonických bytostí nie sú zásadne iba v spojení s funerálnym námetom prechodu zosnulých na druhý svet. V Helenistickom umení sa vyobrazenie démonov používalo napríklad na pedimenty chrámom ako pripomenutie, že všetkých nás nakoniec čaká náš vlastný osud.³¹

1.6.1 Charun

Postava Charuna sa začína na nástennom maliarstve objavovať v období 4.storočia pred n. l., kedy je etruské umenie ovplyvnené gréckymi námetmi (obrázok č.3). Meno evidentne prebral od svojej gréckej obdoby, Charona. Medzi ostatnými démonickými postavami ho ľahko rozpoznáme pre jeho modré sfarbenie a hrozivú tvár (obrázok č.4). Tak ako aj ostatní démoni, tak aj Charun mal črty ľudskej postavy. Rozdielom ale bol jeho výrazne krivo zahnutý nos a tvár trochu pripomínajúca zviera. Jeho hlavným atribútom bolo kladivo, ktoré malo byť znakom bolesti, ktorú mŕtvym spôsoboval.³² Za pomoci kladiva mal taktiež otvárať dvere do podsvetia. Charun bol hlavným démonom, ktorý sprevádzal mŕtve duše do podsvetia. Dôkazom toho sú aj jeho opotrebované pútnické topánky, ktorými sa musel brodiť nehostinnými krajinami podsvetnej ríše.³³ Démon Charun čakal pri vchode do podsvetia na dušu zomrelého. Bol to démon nemilosrdný, dokonca ešte horší ako jeho grécka obdoba Charon.³⁴ Na vyobrazeniach mal predstavovať toho, kto oznamuje smrť a rozdeľuje rodiny, či

³⁰ SCHEFFER, Ch., *The Arched Door in Late Etruscan Funerary Art*, s. 200-201

³¹ CRISTOFANI, M., *The Etruscans - A new investigation*, s. 118-19

³² C. d., s. 118-242

³³ SPIVEY, N., *Etruscan Art*, s. 121-166

³⁴ BOUZEK, J., *Etruskové, jení než všechny ostatní národy*, s. 58

naopak sprevádza mŕtve duše do podsvetia.³⁵ Dedikačný nápis nájdený na nádobe zo 6. storočia pred n. l. nesúci nápis *χarus* nám len potvrdzuje úlohu Charuna ako démona ktorý sprevádzal duše zomrelých.³⁶

1.6.2 Vanth

Na začiatku cesty do podsvetia stála a na dušu zomrelého čakala chladne vyzerajúca, okrídlená postava ženskej démonickéj bytosti Vanth. Na rozdiel od Charuna bola aj napriek svojmu zjavu Vanth k duším milosrdnejšia a prívetivejšia. Jej typickými znakmi boli krídla a horiaca pochodeň, aj keď krídla nemuseli byť zobrazené úplne v každom prípade (obrázok č.5). Pochodeň mala za úlohu osvetľovať cestu zosnulému do podsvetia.³⁷ Vanth mala oblečenú zvyčajne krátku tuniku, aj keď ani toto nebolo pravidlom. Cez prsia mala na kríž previazané pruhy látky, zvyčajne s medailónom v strede. Jej ďalším atribútom bol zvitok, ktorý mal symbolizovať nemenný osud, v ktorý Etruskovia tak verili.³⁸ V niektorých prípadoch sú v jej prítomnosti zobrazené aj hady. Keďže Vanth nezvykla byť taká hrôzostrašná ako naopak Charun, je to dosť neobvyklé. Tak ako severské Valkýry aj Vanth sa zúčastňovala každého boja či smrti etruských bojovníkov, aby tak mŕtveho mohla odprevadiť na cestu do sveta mŕtvych.³⁹

1.6.3 Tuchulcha

Tuchulcha bol tretím z démonov popri Charunovi a Vanth, ktorý na dušu tiež čakal na počiatku cesty do podsvetia.⁴⁰ Okolo postavy Tuchulcha bolo zobrazované často množstvo hadov. Tak ako mnohé iné démonické bytosti, tak aj Tuchulcha býva zobrazený s krídlami. Ľahko je rozpoznateľný pre svoj vtáčí zobák. Tuchulcha má poukazovať na skutočnosť, že nástrahy a nebezpečenstvá ktoré na zosnulého čakajú, nie je vždy tak ľahké či dokonca možné prekonať.⁴¹ Jedno z najznámejších zobrazení Tuchulcha pochádza z Hrobky Orcus. Identifikovaný nie iba pre svoj hrôzostrašný a charakteristický zjav ale aj pre nápis svojho mena v pozadí za postavou. Iba v tejto hrobke je démon priamo pomenovaný textom. Postava

³⁵ CRISTOFANI, M., *The Etruscans - A new investigation*, s. 243

³⁶ DE GRUMMOND, N. - SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 76

³⁷ SPIVEY, N., *Etruscan Art*, s. 121

³⁸ CRISTOFANI, M., *The Etruscans - A new investigation*, s. 118

³⁹ RICHARDSON, E., *The Etruscans - Their Art and Civilization*, s. 243

⁴⁰ BOUZEK, J., *Etruskové, jení než všechny ostatní národy*, s. 58

⁴¹ DE GRUMMOND, N. - SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 68

Tuchulcha má na tomto vyobrazení supí zobák, oslie uši a hadmi pokrytú hlavu. Táto démonická postava je čisto etruská, neprebrali ju zo žiadneho iného náboženstva.⁴²

1.6.4 Culšu

Posledným z vyobrazovaných démonických bytostí je ženská postava Culšu. Jej jediné textom označené vyobrazenie je na sarkofágu Hasti Afunei (obrázok č.7). Hlavnými atribútmi, tak ako aj Vanth, je horiaca pochodeň a krídla. Obe majú tiež rovnaké oblečenie, krátku tuniku, cez prsia previazané na kríž pruhy látky, a vysoké pútnické topánky.^{43, 44} Obe majú podobný vzhľad, rovnaké atribúty, a preto mali pravdepodobne aj podobnú úlohu, a síce sprevádzať ľudí na ich ceste do podsvetia. Rozdielom ale ostáva, že zatiaľ čo Vanth je zobrazovaná pomerne často, či už na urnách, sarkofágoch alebo na nástenných maľbách, Culšu vidíme naopak zobrazenú iba na spomínanom sarkofágu Hasti Afunei. V etruskom jazyku slovo *culšu* označuje dvere, alebo bránu. Na reliéfnom zobrazení sarkofágu je Culšu vyobrazená v momente keď vychádza z dverí, v jednej ruke držiac pochodeň, a v druhej pravdepodobne kľúč od dverí do podsvetia. Práve za toto vyobrazenie pravdepodobne vďačí svojmu pomenovaniu.⁴⁵

⁴² RICHARDSON, E., *The Etruscans - Their Art and Civilization*, s. 242

⁴³ CRISTOFANI, M., *The Etruscans - A new investigation*, s. 118

⁴⁴ CRISTOFANI, M., *Die Etrusker*

⁴⁵ DE GRUMMOND, N. - SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 58

2. Nepravé dvere

Podľa názoru vedcov sa témy vyobrazení na archaických ikonografických pamiatkach v podstate nemenia. Všetky zobrazujú približne rovnaké námety pohrebných rituálov a zobrazenia posmrtného života. Bohužiaľ, keďže sa nám nezachovali žiadne písomné pramene z tejto tématiky, sme nútení interpretovať zobrazenia bez nich. Je samozrejmé, že ľahšie sa interpretujú tie, ktoré sú z neskoršieho Helenistického obdobia. V tomto období už totiž začíname vidieť vplyv Rimanov a objavuje sa väčšie množstvo písomných prameňov.⁴⁶

Je zaujímavé, že v archaickom a klasickom období išlo o témy veselé. Postavy v ríši mŕtvych sú zobrazované ako tancujú a radujú sa, na rozdiel od helenistického obdobia, kedy sú postavy aj prostredie melancholické, smutné, a v spoločnosti hrôzostrašných démonických bytostí. Nejde však o jednoznačné delenie, lebo napr. už aj v 5.storočí pred n. l. sa na nástenných maľbách vyskytujú zobrazené démonické bytosti.⁴⁷ V období helenizmu bolo obľúbenou témou zobrazenie Trójskeho cyklu, a jeho myšlienky neodvratiteľnosti osudu a smrti.⁴⁸

Všeobecne uznávanou charakteristikou je určite tá, že zobrazenie dverí v etruskom umení malo za úlohu označiť vchod do podsvetia. Keďže jediné zdroje ktoré nám túto teóriu potvrdzujú sú ikonografické vyobrazenia stvárňujúce nepravé dvere, nemôžeme s úplnou určitosťou tvrdiť, že Etruskovia toto zobrazenie nepravých dverí interpretovali presne tak isto ako my dnes. Je preto potrebné aby sa poznatky z hrobiek kombinovali aj s inými artefaktmi mimo tieto náleziská.⁴⁹

Cesta do podsvetia sa stala dôležitou súčasťou ikonografických vyobrazení etruského umenia. Samotná cesta začína momentom, kedy sa zosnulý rozlúči s pozostalými. Končí sa v podsvetí. Dôležitým aspektom v takýchto námetoch býva práve zobrazenie nepravých dverí, ktoré sú akýmsi predelom medzi svetom živých a svetom mŕtvych, prípadne aj medzi samotnou cestou do podsvetia.⁵⁰ Nepravé dvere majú presne tú istú úlohu ako zobrazenie lodí alebo mestských stien. Tie majú tiež predstavovať prechod z akejsi predizby do ríše mŕtvych. Túto predizbu predstavujú samotné etruské hrobky. Buď bývajú dvere otvorené pre zosnulých ktorí sa práve chystajú vstúpiť do sveta mŕtvych, alebo sú naopak otvorené pre už dávno mŕtvych, ktorí z dverí vychádzajú aby práve zosnulých privítali a priviedli do podsvetia.

⁴⁶ DE GRUMMOND, N. - SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 67

⁴⁷ C. d., s. 73

⁴⁸ BOUZEK, J., *Etruskové, jení než všechny ostatní národy*, s. 53

⁴⁹ SCHEFFER, Ch., *The Arched Door in Late Etruscan Funerary Art*, s. 196

⁵⁰ CRISTOFANI, M., *The Etruscans - A new investigation*, s. 119

Dvere sa za zosnulými nikdy nezatvoria naveky. Práve preto sú hrobky stavané – aby zosnulí mohli prechádzať zo sveta mŕtvych do sveta živých a tam tráviť čas so svojou rodinou a pozostalými. Táto predizba v hrobke kde môžu zosnulí pobudnúť sa nazýva *vestibulum Orci*. Opisuje ju dokonca Vergílius vo svojej Aeneide, kde sa Aeneovi vo sne zjaví Hector vo svätyni a radí mu aby ušiel z horiacej Tróje. V tejto miestnosti neprebývajú iba zosnulí a démonické bytosti, ale aj rôzne sily ktoré pôsobia do dnešného dňa v svete živých, a síce vojna, choroba, strach, smútok, hlad, atď. Zobrazované nepravé dvere boli preto aj akousi zárukou pre pozostalých, že po smrti budú schopní cez tieto dvere prejsť a zúčastniť sa večného banketu. Zároveň budú tiež schopní cez ne prechádzať z podsvetia do predizby hrobky a stretnúť sa tak so svojimi blízkymi.⁵¹ Jedna teória dokonca hovorí, že dvere by mali predstavovať vstupnú bránu do mesta, hlavne kvôli ich častému klenutému tvaru. Ale bohužiaľ, keďže nemôžeme s istotou povedať či Etruskovia považovali ríšu mŕtvych za mesto, nevieme ani s určitosťou povedať akú presne funkciu nepravé dvere spĺňali.⁵²

Nemáme bohužiaľ žiadne dôkazy ktoré by mohli podporiť rôzne teórie ohľadom významu nepravých dverí v ikonografickom zobrazení Etruskov. Jedna teória tvrdí, že nepravé dvere sú bránou do podsvetia, do ktorého sa zosnulý dostane iba po dlhej ceste, na ktorej je sprevádzaný rôznymi démonickými bytosťami. Bez písomných prameňov je veľmi ťažké určiť kde začína etruské umenie, a kde je iba ovplyvnené gréckou či rímskou kultúrou. Pravdepodobnejšia verzia hovorí, že dvere sú vlastne vchodom do samotnej hrobky. Túto teóriu podporujú nielen zobrazenia zosnulých a démonických bytostí, ale aj mnohé vyobrazenia amfor a cyprusových stromov, ktoré často slúžili ako dary mŕtvym.⁵³

2.1 Zobrazenie nepravých dverí v umení

Nepravé dvere môžeme v umení nájsť hlavne na nástenných maľbách, sarkofágoch a na urnách. Je zaujímavé, že okrem zobrazenia dverí nenájdeme na týchto monumentoch žiadne iné prvky architektúry. Okrem nepravých dverí bývajú zobrazené postavy ľudí, zosnulých, pozostalých, atď., a samozrejme aj démonických bytostí. Tieto mali za úlohu duše mŕtvych sprevádzať. Ako už bolo spomínané, nielen zobrazenie nepravých dverí malo charakteristiku prechodu do podsvetia. Dverami do podsvetia sa mohli nazývať aj už spomínané lode, mestské hradby, alebo dokonca démonické bytosti.

⁵¹ DE GRUMMOND, N. - SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 75

⁵² SCHEFFER, Ch., *The Arched Door in Late Etruscan Funerary Art*, s. 196

⁵³ C. d., s. 203

Cez dvere prechádzajú iba práve zosnulé postavy ľudí v sprievode démonických bytostí. Nemôžu cez ne prechádzať ani pozostalí, ani už dávnejšie mŕtvi príbuzní či priatelia mŕtveho, ktorí na neho čakajú v podsvetí. Ríša mŕtvych sa samozrejme nemôže nachádzať hneď na druhej strane nepravých dverí. Zosnulého čaká ešte dlhá cesta plná prekážok a nástrah. Existujú rôzne spôsoby akými môže zosnulý na ceste do podsvetia cestovať. Môže ísť peši, čo je najčastejším spôsobom pri vyobrazení v kombinácii s nepravými dverami, na koňovi, na koči, alebo na člne. Zosnulý bol vždy sprevádzaný minimálne dvoma démonickými bytosťami, väčšinou ide o Charuna a Vanth.⁵⁴

V niektorých prípadoch etruských hrobiek môžeme sledovať zobrazenie nepravých dverí na zadnej strane pohrebnej komory. Mali za úlohu poukázať na skutočnosť, že delia svet živých od sveta mŕtvych, a že výjavy, ktoré sú zobrazené na stenách samotnej hrobky, sa odohrávajú ešte stále vo svete živých.

2.2 Typy dverí

Dvere môžu byť zobrazené dvojakým spôsobom čo sa ich tvaru týka. Môžu mať buď tvar hranatý, alebo klenutý (oblúkovitý). Hlavne v helenistickom období je viac používané zobrazenie práve klenutých dverí. Teória hovorí, že mali byť znakom zámožnejšej vrstvy, ktorý prebrali od tvaru klenutých hrobiek práve z helenistického obdobia. Ale keďže nemáme žiadne pramene ktoré by túto teóriu potvrdili, zostáva naďalej iba domnienkou.

Poznáme 53 zobrazení klenutých nepravých dverí v etruskom umení, ktoré môžeme rozdeliť na dva typy. Bežnejšie sú tie ktoré zobrazujú iba klenutý rám dverí. Druhým typom sú dvere, ktoré majú viditeľné jedno alebo obe krídla. Sú ľahko rozpoznateľné od zobrazení dverí, ktoré boli používané ako súčasť architektonických monumentov v neskorom období.⁵⁵

Dverí prvého typu, kedy je zobrazený iba ich rám, je spolu 29 (16 z Chiusi, 11 z Perugia, 1 z Tarquinie, 1 neznámeho pôvodu). Skoro na všetkých týchto zobrazeniach zaberá väčšinu priestoru ľudská alebo démonická postava, prípadne nejaké zviera. Pravdepodobne majú ukazovať dvere kedy sú obe krídla otvorené dokorán, a preto ich vlastne nie je vidieť (obrázok č.8). Dverí druhého typu s viditeľným jedným alebo oboma krídlami je spolu 24 (11 z Chiusi, 4 z Perugia, 3 z Tarquinie, 5 z Volterry, 1 neznámeho pôvodu). Práve tento typ naznačuje, že dvere by mali skôr uzatvárať nejaký priestor, a nie byť vchodom do tohto

⁵⁴ SPIVEY, N., *Etruscan Art*, s. 121

⁵⁵ SCHEFFER, Ch., *The Arched Door in Late Etruscan Funerary Art*, s. 196

priestoru (obrázok č.9). Krídla dverí sú väčšinou zdobené rôznymi lištami a časté sú aj kruhové klopádlá, ktoré niekedy visia z levých úst (obrázok č.9 a č.10).⁵⁶

2.3 Zobrazenie nepravých dverí v nástennom maliarstve

Etruskovia nám zanechali mnoho materiálnych pamiatok, ale nástenné maliarstvo patrí určite medzi tie výraznejšie. Keď si má človek predstaviť etruskú hrobku, prvé čo sa mu zjaví pred očami sú pestrofarebné scény zaplnené ľudskými či démonickými bytosťami, zvieratami, či ornamentmi. Bohužiaľ pre nedostatok písomných prameňov zostáva sto percentná identifikácia zmyslu scén a ich posolstva naďalej v nedohľadne. Nám neostáva nič iné len dohadmi a logickou dedukciou skúšať dodať nástenným maľbám ich pravý význam.

Práve pamiatky nástenného maliarstva nám aj cez ich nie úplnú identifikáciu pomáhajú aspoň trochu priblížiť život Etruskov a ich zvyky či vieru. Etruskovia a ich umenie sa vyvíjali samostatne, a aj keď na ich vývoj mali vplyv okolité oblasti. Samotná identifikácia je bez akýchkoľvek písomných prameňov často veľmi ťažká. Práve nástenné maliarstvo (tak ako aj sarkofágy) nám poskytuje mená božstiev, ktoré by sme bez textov z hrobiek nemali mať ako inak doložené. A aj tu máme doložené názvy až po 4.storočie pred n. l.⁵⁷

Maľované hrobky, napriek tomu že sú nám tak známe, predstavujú asi iba 2% všetkých nájdených etruských hrobiek, čo je spolu asi 80 hrobiek. Pre ich málo početnosť je zrejmé, že boli majetkom bohatej aristokratickej vrstvy.⁵⁸ Hlavnými strediskami s maľovanými hrobkami boli mestá Tarquinia, Vulci, Orvieto, Chiusi a Vetulonia.⁵⁹

Etruské nástenné maľby určite nemôžeme považovať za iba čisto dekoratívne, alebo na druhú stranu iba za čisto s náboženským podtextom. Určite sa mali priamo dotýkať témy zosnulého, a jeho posmrtného života. Aj napriek samostatnému vývoju etruského umenia môžeme v rannom období vidieť orientalizujúce a Grécke vplyvy, a to hlavne v tematike nástenných malieb. V hrobkách ranného obdobia je časté zobrazenie zvierat, či už reálnych alebo mytologických, ale hlavne je časté vyobrazenie scén z gréckej mytológie (napr. v Hrobke Francois je zobrazená poprava Trójskych zajatcov Achillom, obrázok č.1). Takéto scény museli byť určite používané ako dekorácie obyčajných domov, a preto boli následne

⁵⁶ SCHEFFER, Ch., *The Arched Door in Late Etruscan Funerary Art*, s. 196

⁵⁷ CRISTOFANI, M., *The Etruscans - A new investigation*, s. 242

⁵⁸ C. d., s. 115

⁵⁹ HEJZLAR, G., *Etruskové a jejich výtvarná práce*, s. 65

používané aj ako dekorácia samotných hrobiek. Hrobky sa mali totiž čo najviac podobať obydliam živých. Tieto motívy sa do Etruského umenia dostali v 7.storočí pred n. l., keď prebiehal aktívny obchod zo Sýriou, Cyprom a Egejskou oblasťou. Z Blízkeho Východu neprebrali Etruskovia iba tematické celky zobrazované na nástenných maľbách vo svojich hrobkách, ale aj samotnú techniku maľby. Maľby používajú v tomto rannom období často farby výrazné až nerealistické, a samotné námety sú až abstraktne realizované. Nanešťastie z ranného obdobia máme iba veľmi málo nástenných malieb z hrobiek, a aj tieto sú v nie veľmi dobrom zachovanom stave.⁶⁰

Začiatkom 6.storočia pred n. l. sa tematika postupne odklášala od gréckych námetov. Hlavnou zobrazovanou scénou sa začalo stávať vyobrazenie hostiny na zadnej strane pohrebnej komory. Interpretácia scén však nie je vždy jednoznačná, nevieme totiž s určitosťou povedať či sa zobrazované scény odohrávali v podsvetí alebo ešte stále v svete živých, či ide o vyobrazenie teoreticky reálnej scény s reálnymi postavami, alebo či ide o čisto mytologické priestory večného blahobytu.⁶¹ S určitou pravdepodobnosťou však môžeme povedať že tieto banquetové scény odrážajú skutočné hostiny, ktorých sa Etruskovia z vyšších aristokratických kruhov dennodenne zúčastňovali. Napr. Diodorus Sicílsky v jednom zo svojich diel opisuje etruskú hostinu, plnú ľudí, jedla, zábavy a sluhov.⁶² Banquetové scény zobrazené na nástenných maľbách sa odohrávajú pod holým nebom. Jednotlivé postavy, ktoré sú priamymi účastníkmi tejto hostiny sú zobrazené ako ležia na gaučoch a prizerajú sa muzikantom, tanečníkom, hráčom, a pod. Inou témou zobrazovanou v tomto období sú samotné časti pohrebných rituálov, kedy je mŕtvy zobrazený ako leží na ležadle v obklopení plačiek, príbuzných, a iných účastníkov hostiny. Je možné, že prvý typ zobrazenia, kedy je mŕtvy začlenený aktívne do výjavu, sa má viac zaoberať vyobrazením mŕtvych. Zatiaľ čo druhý typ námety sa má skôr zameriavať na svet živých.⁶³ Zobrazenie hier na nástenných maľbách nám tiež môže naznačovať že ide o hrobky významných ľudí. Homérova Iliada aj Vergíliovia Aeneida nám ukazujú že tak ako Gréci, tak aj Rimania uskutočňovali honosné hry na počesť významných mŕtvych osobností. Tiež možno poznamenať, že postupom času, koncom 6. a počas 5.storočia pred n. l. sa začali témy malieb v etruských hrobkách zaoberať viac výjavmi z každodenného života, ktorých sa mohol týmto spôsobom zúčastniť aj samotný zosnulý. Hlavnou témou sa teda začal stávať prechod zosnulých z ríše mŕtvych do sveta živých, prípadne naopak, a ich samotná existencia po smrti. Častejšie sa začalo stávať

⁶⁰ SKIRA, A., *Etruscan Paintings*, s. 11-23

⁶¹ MAGAGNINI, A., *Etruskové - Poklady Starobylých Civilizáci*, s. 146

⁶² SPIVEY, N., *Etruscan Art*, s. 108

⁶³ CRISTOFANI, M., *The Etruscans - A new investigation*, s. 115

zobrazenie samotných postáv. Zosnulí a majitelia hrobiek sú občas zobrazovaní na nástenných maľbách s portrétnymi rysmi a doplňujúcimi textami, ktoré sú v týchto prípadoch veľmi nápomocné v identifikácii nielen postáv, ale aj celkového kontextu samotnej maľby. Maliari sa začali viac zaujímať o anatómiu postáv a zobrazenie pohybu. Pravdepodobne len nasledovali príklad gréckych susedov, ktorí na prelome 6. a 5.storočia pred n. l. za pomoci prísneho štýlu zobrazovali takéto detaily na svojich červeno-figurálnych vázach. Práve z tohto obdobia máme z mnohých pohľadov najkvalitnejšie pamiatky nástenného maliarstva.⁶⁴ Z tohto obdobia sa zachovali nástenné maľby iba z oblasti Tarquinie.⁶⁵

V 4.storočí pred n. l. a s nástupom Helenistického obdobia nastáva v etruskom umení výrazne zmena. Vplyv začína prinášať Rímske umenie, a tiež aj umenie Veľkého Grécka po období kolonizácie. Časté sú scény, ktoré nesú ako prvky gréckeho umenia, tak aj prvky pôvodnej etruskej tradície. Avšak na rozdiel od archaických malieb, ktoré sú známe svojou kvalitou, sa toto o niektorých maľbách zo 4.storočia bohužiaľ povedať nedá. Aj keď je samozrejmé, že umelecky a hlavne materiálne sú pre nás dôležité všetky rovnako. V období 4.storočia pred n. l. môžeme sledovať časté zobrazenie mytologických scén, hlavne tých bojových. Krvavé scény sú charakteristické práve pre toto obdobie etruského umenia, a sú súčasťou ako zobrazenia v svete živých, tak aj v ríši mŕtvych. Tieto časté mytologické námety môžeme sledovať ako na nástenných maľbách v hrobkách, tak aj v samotných obydliach živých ľudí a v ich chrámoch. Podobné námety ako na maľbách začíname v tomto období pozorovať aj na reliéfoch sarkofágoch.⁶⁶ Na nástenných maľbách môžeme často pozorovať vyobrazenie gréckych podsvetných božstiev Háda a Persefony, a tiež samotných gréckych hrdinov, napr. Agamemnona alebo Thesea (Hrobka Francois vo Vulci, Hrobka Orcus II v Tarquinii). V tomto období sa začínajú tiež objavovať vyobrazenia démonických bytostí, hlavne Vanth a Charuna.⁶⁷

Nástupom Helenistického obdobia môžeme pozorovať opäť akési oživenie námetov a kvality nástenného maliarstva. Bohužiaľ maliari upustili od originálnych alebo mytologických námetov. Toto obdobie je naopak charakteristické rovnakými, populárnymi námety. Hlavnou témou sa stáva posmrtný život a pohrebné rituály. Dôležitou zmenou je aj potreba zobrazovať portrétny prvky jednotlivých postáv, hlavne tých zosnulých. A v neposlednej rade môžeme pozorovať častejšie vyobrazenia architektonických prvkov a

⁶⁴ SKIRA, A., *Etruscan Paintings*, s. 12-59

⁶⁵ RICHARDSON, E., *The Etruscans - Their Art and Civilization*, s. 115

⁶⁶ SKIRA, A., *Etruscan Paintings*, s. 12- 92

⁶⁷ CRISTOFANI, M., *The Etruscans - A new investigation*, s. 117-18

ornamentov, ako sú hradby miest, visiace girlandy, vlysy, a pod. Tieto majú pripomínať súkromné domy Rimanov a Etruskov vtedajšieho obdobia.⁶⁸ Na nástenných maľbách môžeme pozorovať vyobrazenia rituálov ešte vo svete živých, ktorými v podstate začína už samotná cesta do podsvetia. Nasleduje zobrazenie procesie mŕtveho a pozostalých. Keď konečne dôjdu všetci k dverám do podsvetia, musia živí ostať na jednej strane dverí, zatiaľ čo mŕtvy nasleduje démonov do podsvetia.

Najznámejšími nástennými maľbami sa môžu pochváliť hrobky v Tarquinii, aj keď zo všetkých hrobiek tvoria predsa len nepatrnú časť. Hrobky v Tarquinii sú väčšinou komorové so sedlovou strechou. Využiť na nástenné maľby sa snažili všetkého priestoru pozdĺž stien. Spodné časti stien bývali ohraničené jednofarebným tmavým pásom, zatiaľ čo hlavný námet niesli potom vrchné časti stien hlavného vlysu, a tiež tympanón a stropy.⁶⁹ Tarquinia sa nachádza iba 75 kilometrov severozápadne od Ríma a zároveň 6 kilometrov od stredozemného mora. Od roku 1823 kedy bola v Tarquinii objavená prvá hrobka sa tu spolu našlo cez 2600 komorových hrobiek. Najznámejším pohrebiskom v Tarquinii je tzv. Monterozzi, kde sa našla aj Hrobka Augurov.⁷⁰

Čo čakalo na zomrelého po prechode nepravými dverami bývalo tiež námetom nástenného maliarstva. Zobrazovaný je napríklad banket, kde mŕtvych sprevádzajú rôzni démoni. Okrem mŕtveho a démonov sa banketu zúčastňovali tiež už dávno mŕtvi príbuzní zosnulého. Zosnulý sa tak vlastne stáva súčasťou spoločnosti už dávnejšie mŕtvych príbuzných a ich večného banketu. Dôkazom tohto banketu posmrtných je aj nespočetné množstvo ležiacich postáv na vrchnákoch sarkofágov z celej Etrúrie.⁷¹ Druhou možnosťou môže byť, že banket zobrazuje v skutočnosti kar žijúcich pozostalých, konajúci sa na počesť zosnulého, ktorý sa tohto banketu tiež zúčastňuje.⁷²

Táto dualita živého a mŕtveho v nástennom maliarstve, kedy je zobrazený ako svet živých tak aj svet mŕtvych, môže byť vysvetlená aj dvojitého charakterom človeka počas života. A síce keď človeka delíme na telo a dušu. Tak môže byť človek delený aj po smrti, na dušu, ktorá sa viaže na mŕtve telo, a na dušu, ktorá môže neviazane cestovať do podsvetia. Samozrejme je, že ani jedna časť nemôže existovať bez tej druhej, a sú na sebe plne závislé.⁷³

⁶⁸ SKIRA, A., *Etruscan Paintings*, s. 103-4

⁶⁹ MAGAGNINI, A., *Etruskové - Poklady Starobylých Civilizáci*, s. 146

⁷⁰ AJARLOO, B. a i., *Archeológia - Najvýznamnejšie náleziská a kultúrne poklady sveta*, s. 176

⁷¹ DE GRUMMOND, N. - SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 69-70

⁷² SCHEFFER, Ch., *The Arched Door in Late Etruscan Funerary Art*, s. 202

⁷³ DE GRUMMOND, N. - SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 72

2.3.1 Hrobka Campanna (Tomba della Campanna)

Hrobka Campanna bola objavená v roku 1840 vo Vejách, a patrí medzi najstaršie hrobky s dekoráciou nástenných malieb. Hrobka je datovaná do 6.storočia pred n. l.⁷⁴ a pomenovaná je podľa svojho objaviteľa, markíza Campany. Nástenné maľby sú bohužiaľ dnes vo veľmi zlom dochovanom stave, ale našťastie máme k dispozícii ich rekonštrukciu (obrázok č.11). Maľby sú sústredené do obdĺžnikových plakiet. V dolných sú zobrazené mytologické aj reálne zvieratá ako sfinga, lev, apod. V hornom páse sú zobrazení jazdci na koňoch a ornamentálne zobrazenie prírody. Jedni predpokladajú že ide o loveckú scénu, viacerí sa ale prikláňajú z teórii, že ide o sprievod, ktorý sprevádza mŕtveho k dverám do podsvetia a vyprevádza ho tak na jeho cestu do podsvetia.⁷⁵ Tento názor podporuje práve aj zobrazenie nepravých dverí v hlavnej pohrebnej komore, ktoré je síce tiež v dost' zničenom stave, ale zreteľne je zachovaná vrchná časť rámovania tmavej farby (obrázok č.12). Zobrazenie nepravých dverí je v strede medzi dvoma dnes už tiež zničenými kamennými ležadlami, kde boli uložené telá zosnulých. Istú podobnosť môžeme vidieť s nepravými dverami z Hrobky Augurov preberanej neskôr. Vyzerá, že dvere z Hrobky Campanna sa rozširujú smerom dole a môžeme tiež vidieť členenie rámov na dve krídla zavretých dverí. Rozdielom je sfarbenie dverí. Dvere v Hrobke Augurov majú červeno oranžovú farbu, zatiaľ čo dvere v Hrobke Campanna sú tmavo modrého až čierneho sfarbenia.

2.3.2 Hrobka Nefritových Levov (Tomba dei Leoni di Giada)

Hrobka nefritových levov z Tarquinie je datovaná do 6.storočia pred n. l. Dekorácia je nanešťastie vo veľmi zlom stave. Zachovaný je pás farebných pruhov ohraničujúci zhora hlavný dekoratívny vlys. Z tohto vlysu sa bohužiaľ nič nezachovalo, a tak je nemožné hovoriť o súvislostiach zobrazenia nepravých dverí s okolitými zobrazeniami. Na zadnej stene pohrebnej miestnosti máme našťastie aspoň trocha zachovanú dekoráciu nepravých dverí. Sú veľmi jednoduché, tvoria ich iba štyri červeno namaľované pásy tvoriace rámy dverí. Veľmi málo je viditeľný aj stredový vertikálny trám vyznačujúci dve krídla dverí. Ten bol pravdepodobne namaľovaný svetleším odtieňom červenej, a preto je dnes tak slabo viditeľný. Či boli dvere ešte nejakým spôsobom viac dekoratívne vyzdobené je otázne. Súčasťou zadnej steny je aj tympanón, v ktorom sú vyobrazené dva levy nefritovej farby, od ktorých hrobka dostala samozrejme svoje pomenovanie.

⁷⁴ LEIGHTON, R., *House Urns and Etruscan Tomb Paintings, : Tradition versus Innovation in the sixth-seventh centuries BC*, s. 374

⁷⁵ HEJZLAR, G., *Etruskové a jejich výtvarná práce*, s. 69

2.3.3 Hrobka Augurov (Tomba degli Auguri)

Medzi najznámejšie Etruské hrobky patrí určite Hrobka Augurov z Tarquinie, datovaná do obdobia 550-520 pred n. l. Aj pre ľudí, ktorí sa etruským umením nezaoberajú profesionálne, sa hneď na prvý pohľad musí vryť do pamäte zobrazenie z hlavnej pohrebnej komory. Polovicu scény zaberajú veľké nepravé dvere, a po ich oboch stranách stoja dve takmer symetricky oproti sebe zobrazené postavy *augurov* (veštcí, ktorí za pomoci letu vtákov vedeli určiť budúcnosť).

Hrobka Augurov patrí medzi tie rozmerovo menšie, ale svojou výzdobou určite zaujme viac ako väčšina ostatných. Hneď na prvý pohľad je zrejme že na nástenných maľbách bolo použité až príliš veľké množstvo červenej farby a jej odtieňov.⁷⁶

Samotné nepravé dvere sú zobrazené na zadnej strane pohrebnej komory (obrázok č.14). Ide o dvere jednoduché, bez zbytočnej dekorácie. Rám dverí je hranatý, a spolu s vnútorným rámovaním je zafarbený na červeno. Toto vnútorné rámovanie naznačuje dve zavreté krídla dverí, ktoré sa smerom hore mierne zužujú. Vnútorné vitráže dverí a jednoduchá dekorácia v podobe samostatných medailónov je následne zafarbená na slabší odtieň červenej. Podľa môjho názoru by mohlo ísť o zachytenie odlišnosti materiálu, z ktorého mali byť nepravé dvere vyrobené. Rámovanie dverí mohlo byť z dreva, zatiaľ čo vnútorná výplň a dekorácia by mohla byť z kovu.

Po oboch stranách dverí sú zobrazené dve mužské postavy s jednou rukou akoby položenou na hlave, zatiaľ čo druhú ruku majú vystretú pred sebou. Táto vystretá ruka pravdepodobne vyjadruje lúčenie alebo naopak privítanie zosnulého, podľa toho ktorým smerom k dverám mŕtvy pristupuje. Môžeme ale pozorovať drobné rozdiely medzi zobrazeniami týchto dvoch postáv. Tá vpravo je staršia, čo je rozoznateľné pomocou fúzov na tvári, načrtnutých svalov a výrazných čŕt tváre. Na rozdiel od mužskej postavy vľavo, ktorá je zjavne mladšieho veku, bez fúzov a s mladíckou postavou. Ďalšie rozdiely je možné pozorovať v oblečení postáv. Obe postavy majú oblečené dlhé biele odevy, a cez ne prehodené plášte (etruská *tebenna*). Zatiaľ čo postavu mladíka tento tmavý plášť zahaľuje úplne, postava staršieho muža je mierne odhalená, čo ešte viac zvýrazňuje jeho svalnaté telo a tým sa odlišuje od mladického vzrastu postavy vľavo. Posledným rozdielom sú topánky oboch mužských postáv. Zatiaľ čo postava mladíka ich má červeno-oranžové, postava staršieho muža má obuté topánky čierne, s vysoko zahroteným špicom. Pôvodne boli tieto dve postavy nesprávne interpretované ako *auguri*, podľa ktorých bola celá hrobka následne

⁷⁶ SKIRA, A., *Etruscan Paintings*, s. 37

pomenovaná. Pravdepodobne ide o najaté mužské plačky, ktoré mali oplakávať smrť zosnulého.⁷⁷

Zvyšné steny pohrebnej komory zobrazujú hry na počesť zomrelého. Po prvý krát vôbec sa tak v etruskom nástennom maliarstve objavuje tematika z bežného života živých. V strede pravej steny je zobrazený pár bojujúcich mužov, jedného mladíka a druhého staršieho muža, ktorým rozhoduje jeden mužský rozhodca. V archaickom období nemá kvalita zobrazenia svalnatých tiel týchto bojovníkov obdoby. Výrazné črty svalov a anatomických detailov poukazujú na grécke umenie. Medzi týmito dvoma bojovníkmi sú zobrazené tri nádoby ako cena pre víťaza. Nad nimi sú v lete zobrazené červené vtáky. Práve v tejto pyramidálnej kompozícii môžeme tiež sledovať vplyv gréckeho umenia, ktoré tieto pyramidálne zobrazenia často používalo. Pre tieto dôvody sa niektorí domnievajú, že maliar hrobky študoval u gréckeho umelca pracujúceho v Caere.⁷⁸

Ďalej je na stene zobrazený augur, ľahko identifikovateľný podľa svojej palice. Tzv. *lituus* mal na začiatku 6.storočia pred n. l. ešte dvojité význam - politický aj náboženský. Až v neskoršom období sa tieto funkcie separovali, a *lituus* už naďalej zastával iba funkciu náboženskú. Bol klasickým atribútom kňazov, ľahko rozpoznateľný podľa zatočeného konca.⁷⁹ Augur je zobrazený v prítomnosti dvoch zápasiacich bojovníkov, a má tak za úlohu veštbou rozhodnúť o víťazstve jedného z nich. Na stenách je tiež zobrazený maskovaný muž, ktorý má na lane uviazaného psa. Ten je maľbou zachytený v momente, kedy sa zakusuje druhému mužovi do nohy. Ten sa psovi nemôže brániť, lebo má cez hlavu prehodené akési vreco alebo prilbu. Obe postavy sú odeté iba do krátkych tuník omotaných okolo bedier. Vľavo od oboch bojovníkov bol zobrazený pár sluhov. Jeden zobrazený ako nesie stoličku, druhý ako skrčene spí. Na opačnej strane je na stene zachytený podobný motív, ale bohužiaľ dnes nie veľmi dobre zachovaný. Zobrazený je znova maskovaný muž so psom a tiež sa tu nachádza vyobrazenie dvoch bojovníkov, ktorí bojujú za sprievodu hry na flautu.

Je zaujímavé pozorovať, že hlavným motívom malieb už nie sú mytologické námety, ale naopak život reálny a scény z pohrebných hier a rituálov. Na žiadnych iných nástenných maľbách sa zatiaľ neobjavil námet pohrebných hier, a ani hier na život a na smrť. Aj keď sa nám zdá že je jednoduché určiť zmysel týchto nástenných malieb v Hrobke Augurov, práve pre jeho unikátnosť námetu je ťažké určiť z kadiaľ vlastne tento motív pochádza a aký je jeho plný význam. Je možné že hry prebiehali za účelom následných posvätných obetí, ktoré mali

⁷⁷ HEJZLAR, G., *Etruskové a jejich výtvarná práce*, s. 77

⁷⁸ SKIRA, A., *Etruscan Paintings*, s. 37-38

⁷⁹ CRISTOFANI, M., *The Etruscans - A new investigation*, s. 99-100

pôvod v gladiátorských hrách z Kampánie. Pre svoj krvilačný charakter mali určitú spojitosť s pohrebnými rituálmi.⁸⁰

Mimo postáv a vtákov môžeme na nástenných maľbách hrobky objaviť aj doplňujúce dekoratívne prvky. Je zaujímavé pozorovať že v porovnaní s dverami je hlavný figurálny vlys vysunutý do neprirodzenej výšky. Tento vlys je zo spodnej strany lemovaný červeným pásikom, pod ktorým je čiernou farbou zobrazená pravdepodobne zem. Zhora je naopak celý vlys ohraničený pásom červených, čiernych a zelených pruhov. Jediný aspekt, ktorý narušuje túto štruktúru horizontálnych vlysov je práve vyobrazenie nepravých dverí. Podľa môjho názoru by mohlo ísť o pokus jednoduchej perspektívy, kedy sú dvere vysunuté do popredia, a za nimi sa odohrávajú pohrebné hry. Alebo naopak by mohlo ísť iba o jednoduché zvýraznenie dôležitosti nepravých dverí ako prechodu medzi dvoma svetmi.

Okrem ľudských postáv môžeme pozorovať aj zobrazenia zvierat či rastlín. Je zaujímavé podotknúť, že iba figúry zvierat sú maľované bez obrysovej čiernej línie. Tieto línie sú naopak používané pri zvýraznení anatomických detailov ľudských postáv, a dodávajú im autenticitu a pohyb.⁸¹

Posledným charakteristickým dekoratívnym znakom tejto hrobky, ako aj iných z tohto obdobia, je samotný tympanón na zadnej stene hrobky. Je tu zobrazený leopard a lev ako útočia na kozu ktorá je medzi nimi.

2.3.4 Hrobka Cardarelli (Tomba Cardarelli)

Hrobka Cardarelli je datovaná do 5.storočia pred n. l. a bola objavená v roku 1959 v Tarquinii. Pomenovaná je podľa básnika z Tarquinie, Vincenza Cardelliho, ktorý zomrel krátko pred objavením hrobky.⁸²

V tejto hrobke môžeme pozorovať podobné zobrazenie nepravých dverí ako v Hrobke Augurov (obrázok č.15). Dokonca aj celková dispozícia postáv a ostatných dekoratívnych prvkov sa podobá na tú v Hrobke Augurov. Ako aj neskôr zistíme aj ostatné hrobky zo 6. a 5.storočia pred n. l. majú veľmi podobné kompozičné námety na nástenných maľbách, rozdielom sú iba konkrétne postavy či dekoratívne prvky. V Hrobke Cardarelli na zadnej stene nachádzame zobrazenie nepravých, hranatých dverí, ktoré sa smerom nadol mierne rozširujú. Na dverách sú zobrazené tri horizontálne a jeden vertikálny trám s dekoratívnymi

⁸⁰ SKIRA, A., *Etruscan Paintings*, s. 38-39

⁸¹ C. d., s. 40-50

⁸² STEINGRÄBER, S., *Abundance of Life - Etruscan Wall Painting*, s. 100

medailónmi. Farba dverí je opäť červená a rôznych odtieňov. Po obvode celej pohrebnej miestnosti sa tiahne hlavný figurálny vlys, ktorý je z hornej strany ohraničený farebnými pruhmi. Z dolnej strany ho uzatvára tmavý hrubý pás znázorňujúci zem. Po stranách dverí sa nachádzajú dve postavy hudobníkov. Postava vľavo hrá na kitharu, zatiaľ čo postava vpravo hrá na aulos. V tympanóne sú nad výjavom nepravých dverí a hudobníkov zobrazené dve oproti sebe stojace loviace šelmy. Na protíľahlej stene, po stranách reálnych vstupných dverí do hrovej komory, sú zobrazené dve postavy nahých atlétov (obrázok č.16). V tympanóne je opäť zobrazená dvojica šeliem, ale tento krát bez ulovenej obete. Na ľavej stene pohrebnej komory je následne zobrazená tanečnica vyššieho sociálneho postavenia, ktoré pomáha rozpoznať aj sprevádzajúca slúžka. Tá drží v rukách vejár a zrkadlo.⁸³ Na pravej stene sa opäť nachádza vyobrazenie tanečníkov. Prítomné sú aj dekoratívne florálne prvky, ako napr. zelené stromy v rohoch miestností.

2.3.5 Hrobka Lebky (Tomba del Teschio)

Táto hrobka pochádza zo začiatku 5.storočia pred n. l. z Tarquinie. Bohužiaľ už dnes nie je prístupná a zachovalo sa veľmi málo z jej dekorácie. Na zadnej stene môžeme vidieť zvyšky nástennej maľby s motívom nepravých dverí a dvoch postáv po stranách (obrázok č.15). Dvere obrysmi vyzerajú ako typické dvere z nástenných malieb zo 6. a 5.storočia pred n. l. Sú hranaté a mierne sa rozširujúce smerom nadol. Postavy, ktoré stoja po stranách dverí sa bohužiaľ pre ich zlú zachovalosť nedajú identifikovať. V hornom tympanóne sa klasicky ako aj v iných hrobkách z tohto obdobia objavuje zobrazenie dvoch oproti sebe stojacich šeliem. Určite by bolo zaujímavé rozobrať maľby tejto hrobky viac detailne, ale nanešťastie pre nás je to pre zlú zachovalosť malieb nemožné.

2.3.6 Hrobka Bičovania (Tomba della Fustigazione)

Hrobka Fustigazione sa ako väčšina maľovaných hrobiek nachádza v Tarquinii, a datovaná je do 5.storočia pred n. l. Objavená bola v roku 1960, a známou sa stala hlavne pre svoje erotické námety na nástenných maľbách. Okrem týchto nachádzame aj námety tanca, hudby, a samozrejme aj zobrazenia nepravých dverí. Maľby postáv nanešťastie nie sú vo veľmi dobrom zachovalom stave.

⁸³ STEINGRÄBER, S., *Abundance of Life - Etruscan Wall Painting*, s.100

Všetky tri zobrazenia nepravých dverí sú úplne identické, a v základe sa veľmi podobajú nepravým dverám z Hrobky Augurov. Dvere sú červenej farby a hranatého tvaru. Nachádzajú sa na troch stenách pohrebnej komory (obrázok č.16). Štvrtú stenu tvoria logicky dvere reálne, ktorými sa do hrobky vchádzalo. Na horizontálnych trámoch dverí môžeme pozorovať dekoráciu medailónmi. Tie boli odtieňovo jasnejšie sfarbené ako samotné dvere. Jediným rozdielom, ktorý môžeme pozorovať od dverí v Hrobke Augurov je ich samotný tvar. Dvere v Hrobke Augurov sa smerom nadol mierne rozširujú, zatiaľ čo pri nepravých dverách z Hrobky bičovania môžeme pozorovať, že dvere sú pravidelného pravouhlého tvaru (ak je tam nejaká uhlová odchýlka, tak veľmi minimálna). Pravdepodobne nejde o žiaden hlbší význam tohto geometrického stvárnenia dverí. Postavy obkolesujúce nepravé dvere vykonávajú rôzne funkcie. Čo sa týka dverí na zadnej stene pohrebnej komory, môžeme po stranách dverí pozorovať hudobníka a tanečníka (obrázok č.16). Po stranách dverí na pravej stene pohrebnej komory sú vyobrazené erotické motívy. Vpravo od dverí je dokonca vyobrazenie bičovanie treťou postavou, odkiaľ hrobka dostala svoj názov (obrázok č.17). Posledná ľavá stena pohrebnej komory je najmenej zachovaná. Aj nástenné maľby sú v zlom stave. Je možné že predvádzajú akýsi tanec, alebo prípadne hry (obrázok č.18).

Motívy dverí a postáv klasicky dopĺňajú ornamenti na strope. Tiež je viditeľné orámovanie hlavného figurálneho vlysu ako aj pri ostatných hrobkách z tohto obdobia. Z hornej strany ide o farebné horizontálne pásy, zatiaľ čo zo spodnej strany ide o tmavé, jednofarebné zobrazenie zeme. Nepravé dvere siahajú až po samotnú zem pohrebnej komory, čo môže mať za cieľ zvýraznenie dôležitosti zobrazenia týchto nepravých dverí medzi ostatnými.

2.3.7 Hrobka 5636 (Tomba 5636)

Hrobka 5636 sa nachádza v Tarquinii a datuje sa do polovice 3.storočia pred n. l. Zobrazenie dverí v tejto hrobke sa líši od tých ostatných. Nepravé dvere sú namalované v spojení so scénou lúčiacich sa pozostalých a zosnulého, v sprievode dvoch démonických bytostí (obrázok č.19). Tento výjav by nám mohol pripomínať typické zobrazenie na pohrebných urnách.

Nepravé dvere sú zobrazené úplne vľavo, takže je viac-menej isté, že výjav sa má čítať sprava doľava. Vpravo vidíme ženského démona Vanth, rozpoznateľnú podľa pochodne, ktorú drží v ruke a pomocou krídel, ktoré jej vyčnievajú z vlasov. Ktorá z postáv je zosnulý je ťažké interpretovať. Dve postavy vpravo sú natočené smerom k dverám, zatiaľ čo zvyšné dve

postavy smerom od dverí. Vanth má dokonca položenú ruku na ramene postavy úplne vpravo. Jednou z možných interpretácií by mohlo byť, že zosnulé sú obe postavy zobrazené vľavo, a že ide o manželský pár, rodičov, dvoch postáv vpravo. Vanth by sa potom svojím gestom snažila upokojiť smutných pozostalých, alebo im pripomenúť, že čas na rozlúčenie už uplynul a je treba sa vydať na cestu do podsvetia. Poslednou postavou vľavo je mužská modrá démonická bytosť s kladivom, zobrazená ako sedí na skale hneď pred dverami.⁸⁴ Samozrejme ide o zobrazenie Charuna, ktorý čaká na zosnulých aby ich mohol previesť dverami do ríše mŕtvych. Samotné dvere sú veľmi pekne dekoratívne vyzdobené, a našťastie sa zachovali aj farby samotnej maľby. Dvere sú klenutého typu, tiež typického skôr pre vyobrazenie nepravých dverí na urnách ako na nástenných maľbách. Dvere majú opäť vonkajšie rámovanie červenej a modrej farby. Na krídlach dverí sú viditeľné horizontálne trámy s medailónmi. V strede dverí sú zreteľne zobrazené aj klopadlá pravdepodobne v tvare levov. V tomto prípade by som povedala, že by mohlo ísť o vyobrazenie kovových dverí. Je totiž zreteľné aj diagonálne členenie na krídlach, ktoré by mohlo predstavovať kovové spoje. Úplne vľavo môžeme ešte pozorovať akési maľované štvorce, ktoré zjavne nepatria k samotným dverám. Je možné, že by mohlo ísť o vyobrazenie muriva steny. V tomto prípade by mohlo ísť pravdepodobne o zobrazenie samotného podsvetia ako mesta, pričom nepravé dvere by reprezentovali vstupnú bránu do ríše mŕtvych.

2.3.8 Hrobka Caronti (Tomba dei Caronti)

Hrobka Caronti sa nachádza v Tarquinii a datuje sa do 3. až 2. storočia pred n. l. Objavená bola v roku 1960. Po stranách nepravých dverí sú zobrazené aj mužské aj ženské démonické bytosti. Toto časté zobrazenie démonických bytostí z obdobia 3. a 2. storočia pred n. l. už naznačuje blížiaci sa koniec etruskej civilizácie. Totiž na rozdiel od námetov zo 6. a 5. storočia pred n. l., ktoré boli plné života a radosti, tu vidíme už iba pochmúrny námet démonov a nepravých dverí ako prechodu do podsvetia.⁸⁵

V hrobke Caronti môžeme vidieť príklady mierne reliéfnych nepravých dverí, čo je oproti väčšine maľovaných určite príjemná zmena. Pohrebná komora nemá pravidelný hranatý tvar, ale tvoria ju do jednotlivých stien vyhlbené výbežky. Dvoje nepravé dvere z tejto hrobky sú zobrazené na koncoch týchto výbežkov (obrázok č.20). Po oboch stranách oboch týchto

⁸⁴ SCHEFFER, Ch., *The Arched Door in Late Etruscan Funerary Art*, s. 199

⁸⁵ DE GRUMMOND, N. - SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 67

nepravých dverí sú vyobrazené už spomínané démonické bytosti. Tiež sa po stranách nachádzajú kamenné ležadlá pre uloženie mŕtveho tela zosnulého.

Na dverách vľavo (obrázok č.21) sa ešte zachovala polychrómia farieb. Dvere môžu svojím tvarom opäť pripomínať tie z Hrobky Augurov, ale pre svoj reliéfny charakter sa divákovi môžu javiť reálnejšie. Do popredia vystupuje vonkajšie aj vnútorné rámovanie dverí, a tiež samotné vnútorné členenie krídel. Na krídlach dverí vidno pozdĺžne dekoratívne pásy, ktoré u väčšiny iných vyobrazení nepravých dverí nevidíme. V strede vedie horizontálny pás s naznačenými medailónmi, ktorý naopak môžeme pozorovať aj u ostatných príkladov ikonografických zobrazení nepravých dverí. Podľa môjho názoru môže ísť rovnako o vyobrazenie drevených, ako aj kovových dverí. Vertikálne pásy môžu byť totiž ako náznakom jednotlivých drevených trámov, tak aj kovových spojov. Je otázne akou farbou boli tieto dvere pôvodne namaľované. Na vonkajšom rámovaní síce môžeme pozorovať modrastú a červenú farbu, ktorú vidíme aj na vnútorných reliéfnych členeniach dverí, ale ostatná dekorácia sa bohužiaľ nezachovala. Po stranách týchto dverí môžeme pozorovať dve stojace démonické bytosti, bohužiaľ v nie veľmi dobrom zachovalom stave. Postavu vpravo môžeme identifikovať ako Charuna, pre jeho modré sfarbenie tela a kladivo v ruke. Okrídlená postava vľavo by preto mohla byť teoreticky Vanth, keďže zobrazenie práve tejto dvojice je najčastejšie. Dokonca to tak vyzerá, že postava vľavo drží nejaký predmet v ruke. Je teda možné že ide o atribút Vanth, o pochodeň.

Dvere na pravej strane majú ten istý charakter ako tie zo strany ľavej (obrázok č.22). Rozdielom je zachovalejšia dekorácia dverí aj démonických bytostí po stranách. Na týchto dverách si môžeme všimnúť farebnú dekoráciu horizontálneho pásu cez stred dverí. Môžeme pozorovať, že medailóny boli pravdepodobne iba odtieňovo odlišené od samotného rámovania, tak ako to pozorujeme aj u nepravých dverí z Hrobky Augurov. Po oboch stranách dverí stoja opäť dve démonické bytosti. Vpravo je znova zobrazený modrý Charun, aj keď bez kladiva. Môžeme ale rozoznať jeho škaredú tvár s výrazne zakriveným nosom. Na druhej strane dverí, na rozdiel od tých vľavo, ale stojí bytosť neokrídlená. Jej atribútom je predmet držaný v ruke. Bez bližších informácií je ale ťažké povedať o akú postavu presne ide.

2.3.9 Hrobka Kardinála (Tomba del Cardinale)

Hrobka Kardinála bola objavená v roku 1699. Datovaná je do druhej polovice 2.storočia pred n. l. a patrí medzi najväčšie hrobky v Tarquinii. Aj keď sú maľby z tejto hrobky dnes

v dost' zničenom stave, nám sa zachovali vďaka kresbám anglického maliara Byresa, z 18.storočia n. l.

Ako v jedinej hrobke v Tarquinii sa práve v Hrobke Kardinála nachádza zobrazenie dverí prvého typu klenutých dverí, čiže tie zobrazené iba s rámom a bez viditeľných krídel dverí (obrázok č.23).⁸⁶ Nepravé dvere sú jednoduché, obdĺžnikové, so samostatným klenutým vchodom. Dvere sú tmavočervenej farby. Vo dverách môžeme pozorovať obrisy ľudskej postavy. Pred nepravými dverami je zobrazený sprievod ohraničený troma okridlenými démonickými bytosťami, obkolesujúcimi mŕtveho na vozíku v sprievode s ďalšími postavami pozostalých. Nezvyčajné je, že celý sprievod vyzerá akoby sa od dverí vzdal'oval, nie sa k ním približoval. Je preto možné že ide o vyobrazenie cesty do podsvetia po prekročení prahu nepravých dverí. Postava zobrazená v otvore klenutých dverí môže byť preto napríklad živý príbuzný zosnulého, ktorý sa prišiel s mŕtvym rozlúčiť až k dverám. Je možné že práve na tejto scéne je vyobrazená samotná majiteľka hrobky Ramtha, manželka Larth Lartha.⁸⁷

Práve v tejto hrobke, aj keď nanešťastie veľmi zle zachované, nájdeme zobrazenia mnohých portretovaných postáv na ich ceste do podsvetia. Práve vďaka zlému zachovaniu je nemožná jednotlivá identifikácia postáv. Tematické zobrazenie začína smrťami jednotlivých postáv, či už detí, žien, alebo mužov. Zobrazené sú aj rôzne varianty ciest do podsvetia, kedy sú mŕtvi sprevádzaní rôznymi démonmi, mužskými aj ženskými. Všetky dvere sú namaľované bez krídel, a preto sú niekedy považované skôr za prechody pasáže ako za samotné dvere do podsvetia. Táto hrobka je zaujímavá, a pre nás cenná práve tým, že nezachycuje iba jeden príbeh ako väčšina ostatných ikonografických zobrazení s touto tematikou, ale že nám ukazuje najrôznejšie predstavy Etruskov o ceste do podsvetia.⁸⁸ Spolu je tu totiž na maľovanom vlyse zachytených okolo 200 osôb, a všetky majú svoju úlohu vo vyobrazeniach z posmrtného života zosnulých. Nájdeme tu vyobrazenia všetkých možných scenárov, napr. ako ide mŕtvy do podsvetia peši, na koňoch, či na vozoch, osoby sú či bieleho tak aj tmavého sfarbenia, atď. Sú tu zobrazené všetky pohlavia, muži, ženy, deti, a to dokonca rôznych spoločenských vrstiev. Na vyobrazených scénach samozrejme nechýbajú ani postavy démonických bytostí, ľahko je rozpoznateľný napríklad modrý Charun s kladivom v ruke.⁸⁹

⁸⁶ SCHEFFER, Ch., *The Arched Door in Late Etruscan Funerary Art*, s.196

⁸⁷ HEJZLAR, G., *Etruskové a jejich výtvarná práce*, s. 88

⁸⁸ DE GRUMMOND, N. - SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 68-202

⁸⁹ HEJZLAR, G., *Etruskové a jejich výtvarná práce* s. 87-8

2.3.10 Zhrnutie

Nástenné maľby nám poskytujú nepopierateľne mnoho poznatkov o myslení Etruskov, o ich predstavách o posmrtnom živote a o ich samotnom vývoji. Mohli sme si všimnúť, že námety na nástenných maľbách spojené so zobrazením nepravých dverí sa postupne podľa období menia. Na začiatkoch, v 6. a v 5. storočí pred n. l., sú nepravé dvere zobrazované hranatým tvarom a s veľmi jednoduchou dekoráciou. Tú tvoria väčšinou horizontálne aj vertikálne pásy, doplnené dekoratívnymi medailónmi. Dvere bývajú jednotnej farby, buď červené alebo tmavomodré až čierne. V okolí dverí, v ostatnej výzdobe na stenách pohrebných komôr, bývajú zobrazené najčastejšie hostiny, hry, tanec, spev. Ide o ideálne zobrazenie večného posmrtného života alebo rozlúčky pozostalých so zosnulým, téma je teda radostná a optimistická. Nástupom Helenizmu ale môžeme pozorovať výrazné zmeny v zobrazení nepravých dverí aj v ich zakomponovaní do okolitej scény. Nepravé dvere začínajú mať klenutý tvar a ich výzdoba je zreteľne pestrofarebnejšia a rozmanitejšia. Môžeme dokonca pozorovať výzdobu klopadiel v tvare zvierat. Toto obdobie je už charakteristické melanchóliou, smútkom a desivými výjavmi. Do spoločnosti nepravých dverí sú umiestňované najrôznejšie démonické bytosti, často človeku naháňajúce strach. Scény hostín a hier nahrádzajú krvavé bojové scény a smutné lúčenie sa so zosnulým. Dôležité je tiež podotknúť, že maľby z tohto obdobia sa niekedy veľmi podobajú na vyobrazenia na reliéfnych urnách.

Nepravé dvere zobrazované na nástenných maľbách nám určite poskytujú neoceniteľné informácie k tematike zmyslu zobrazenia nepravých dverí v etruskom umení a o ich viere. Aj keď bez bližšieho porozumenia písomným prameňom nemôžeme s určitosťou vedieť ich pravý význam. Naše domnienky sa napriek tomu môžu celkom logicky blížiť k skutočnosti.

2.4 Zobrazenie nepravých dverí na sarkofágoch

Sarkofágy mohli byť kamenné, hlinené alebo drevené. Nám sa do dnešného dňa zachovali najmä tie kamenné. Kamenné sarkofágy a urny boli nanešťastie jedny z mála umeleckých výtvorov, kde Etruskovia využívali kameň ako stavebný materiál. Nebolo to z dôvodu nedostatku kamenného materiálu vo vtedajšej Etrúrii. V oblasti sa naopak nachádzali dostatočné množstvá nálezísk relatívne kvalitného kameňa. Etruskovia ale verili, že kameň ako materiál má spojitosť so svetom mŕtvych. Túto myšlienku určite neprebrali ani od Grékov, ani od Blízkeho Východu. Tam sa totiž kameň používal ako súčasť všednej architektúry. Je teda otáznne, či si túto predstavu vytvorili Etruskovia sami, alebo ju prebrali už od rannej Villanovskej kultúry. Kameň sa ako stavebný materiál hrobiek rozhodli Etruskovia začať používať na prelome 7. a 6. storočia pred n. l.⁹⁰

Ako v archaickom tak aj v klasickom období bol kameň používaný čisto v spojitosti s pohrebnou tematikou. Sarkofágy sú istotne jednou z hlavných charakteristík etruského umenia. Na prvý pohľad nás môžu na väčšine sarkofágov zaujať vyobrazené ľudské postavy. Niekedy je zobrazená iba jedna postava, mužská alebo ženská. V iných prípadoch sú naopak zobrazené obe postavy manželského páru. Pre Grécke umenie by bolo neprípustné zobrazenie žien ako rovnocenných partneriek mužov, hlavne pri spoločenských udalostiach ako boli hostiny. U Etruskov to bolo naopak úplne normálne, aby ženy boli zobrazené v rovnakom spoločenskom postavení ako muži. Preto ich často vidáme zobrazené napríklad na už spomínaných vekách sarkofágov.

Sarkofágy sú väčšinou celé reliéfne vyzdobené, či už veká, alebo samotné urnové schránky. Vyobrazenia nepravých dverí na sarkofágoch nie sú až tak časté ako ich zobrazenie na urnách. Kamenné sarkofágy sa zo začiatku nechávali inšpirovať výzdobou drevených sarkofágov a aj ich tvarmi. Preto zo začiatku vývoja mali sarkofágy veká v tvare štítov. Od polovice 5. storočia pred n. l. sa začala používať komplikovanejšia reliéfná výzdoba, ale veká ešte stále ostávajú štítového tvaru. Napriek tomu nemalo ísť o zobrazenie štítu budovy, ale naopak už išlo o zobrazenie ležadiel, na ktorých Etruskovia pri hostinách oddychovali. Do 3. storočia pred n. l. sa postavy na vekách sarkofágov zobrazovali v ležiacej polohe. Po tomto období sa už postavy z viek zdvihli, sú zobrazované opreté o lakte, a takýmto spôsobom sa zúčastňujú posmrtnej hostiny. Postupom času sa z postáv stávajú anatomicky nepresné, a na

⁹⁰ RICHARDSON, E., *The Etruscans - Their Art and Civilization*, s. 91-245

pohľad nie veľmi estetické kreatúry. V 1.storočí pred n. l. majú už postavy príliš predĺžené telá a rôzne nepravidelné proporcie ich častí.⁹¹

2.4.1 Sarkofág Bruschi

Sarkofág je datovaný do 3.storočia pred n. l. a dnes ho je možné vidieť v Národnom múzeu v Tarquinii.⁹² Objavený bol spolu s ďalšími štyrmi sarkofágmi v roku 1963 v Hrobke Bruschi a až v roku 2004 boli sprístupnené k nahliadnutiu verejnosti. Sú jednými z mála sarkofágov, ktoré patria etruským kňazkám.⁹³ Sarkofág s vyobrazením nepravých je tiež jedným z mála, na ktorom nájdeme zobrazené podsvetie v podobe hradieb mesta. Nebolo zvykom aby sa takto zobrazovalo, či už na sarkofágoch alebo na nástenných maľbách. Sarkofág nesie zobrazenie nepravých dverí, reprezentujúcich vchod do podsvetia a mesto mŕtvych.⁹⁴ Dvere sú zobrazené s jedným otvoreným krídlom, v pozadí hradieb podsvetia. Smerom k tejto prechodovej bráne sú zobrazené kráčajúce postavy démona Charuna a zosnulého.⁹⁵

2.4.2 Sarkofág Hasti Afunei

Na samotnej urne sarkofágu Hasti Afunei sú zobrazené námety podsvetia (obrázok č.26). Úplne vľavo môžeme pozorovať podsvetie obštané stenami a uzavreté vchodovými dverami. Smerom napravo sa nám otvára samotná cesta do podsvetia, ktorá začína smrťou a končí vstupom do ríše mŕtvych. Po tejto ceste sprevádzajú mŕtve duše rôzne démonické postavy. Ikonografia tohto sarkofágu je dokonalým príkladom zobrazenia ženských démonických bytostí, predstavujúcich ochrankyne vchodu do podsvetia.⁹⁶

Sarkofág Hasti Afunei pochádza z Chiusi, z 2.storočia pred n. l. Čo nás na prvý pohľad na samotnej urne zaujme, je určite zobrazenie pootvorených dverí, z ktorých vystupuje démonická bohyňa Culśu. Bohyňa je identifikovaná podľa nápisu. Bez neho by bola ľahko zameniteľná s Vanth, vďaka pochodne ktorú obe zvyčajne držia v rukách. Je zrejmé, že úlohou tejto bohyne je strážiť dvere do podsvetia, prípadne ich otvárať a následne zatvárať pre prechádzajúcich zosnulých. Vedľa dverí je zobrazená Vanth, tiež identifikovaná podľa

⁹¹ RICHARDSON, E., *The Etruscans - Their Art and Civilization*, s. 42-163

⁹² JANNOT, J-R., *Religion of ancient Etruria*, s. 65

⁹³ DE GRUMMOND, N. - SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 39

⁹⁴ BOUZEK, J., *Etruskové, jini než všechny ostatní národy*, s. 58

⁹⁵ JANNOT, J-R., *Religion of ancient Etruria*, s. 65

⁹⁶ SCHEFFER, Ch., *The Arched Door in Late Etruscan Funerary Art*, s. 199

nápisu. Na opačnom pravom konci zobrazenia sa nachádza ešte jedna démonická postava, ktorej nápis sa nám ale bohužiaľ nedochoval. Táto smeruje zosnulých smerom k Vanth a Culšu, a teda k dverám a ceste do podsvetia. Zvyšnú časť zobrazenia tvoria pravdepodobne pozostalí mŕtveho. Nie je nám ale úplne jasné, či ide o postavy ešte stále živé, alebo už o tie zo sveta mŕtvych. Postava majiteľky sarkofágu, Hasti Afunei, je zobrazená ako druhá postava vpravo, vedľa neidentifikovanej démonickej bytosti. Je pravdepodobné že dve postavy, ktoré sa nachádzajú naľavo od Hasti Afunei sú ešte stále živí pozostalí, a ona ako práve zosnulá, sa s nimi v tomto momente lúči.⁹⁷

Celé toto vyobrazenie by sa malo správne čítať sprava doľava. Ženská démonická bytosť vpravo sprevádza mladú zosnulú ženu. Tú odovzdáva do opatery staršiemu mužovi, pravdepodobne otcovi alebo manželovi. Môže ísť ale aj o už spomínanú scénu lúčenia sa s ešte živými pozostalými. Scénu dopĺňajú pozostalí príbuzní, jedna žena a päť mužov, ktorí v rukách držia zvitky na znak vysokého postavenia. Jedna z postáv má zdvihnutú ruku, akoby na pozdrav prichádzajúcej zosnulej žene. Gesto ale môže byť interpretované aj naopak ako lúčenie sa. Úplne vľavo pri dverách sa nachádzajú postavy Culšu a Vanth, ktoré čakajú na príchod zosnulej Hasti Afunei.⁹⁸ Opäť tak máme viaceré možnosti, akými sa dá táto scéna zrekonštruovať. Nech si zvolíme akékoľvek varianty, všetky sa zdajú logicky odôvodniteľné.

2.5 Zobrazenie nepravých dverí na urnách

Na rozdiel od rozmerovo veľkých sarkofágov mali urny výhodu menšieho vzhľadu a tým aj lepšieho a ľahšieho umiestnenia v hrobke. Ale je pravdou, že veľká niektorých urien sú tiež rozmerné, a niekedy dokonca vyššie ako samotné sarkofágy. Urny boli malé schránky na pozostatky zosnulých, väčšinou na nožičkách. Najcharakteristickejším znakom urien je samozrejme ich dekoratívne veko. Na vekách bývajú zosnulí zobrazení v ležiacej alebo pololežiacej polohe. Tieto vyobrazenia nám môžu pripomínať nástenné maľby z hrobiek, kde sa zosnulí zúčastňujú pohrebnej hostiny. V pohrebných miestnostiach boli urny často krát umiestnené pozdĺž stien alebo do výklenkov tak, aby mohli vytvoriť imaginárny priestor na konanie sa hostiny. Preto zadná stena urien nebola nijak reliéfne ani maľovane vyzdobená. Nemalo totiž zmysel aby bola zdobená strana, ktorú aj tak nikto neuvidí.

⁹⁷ DE GRUMMOND, N. - SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 67

⁹⁸ C. d., s. 200

2.5.1 Výrobné centrá

V helenistickom období boli výrobnými centrami kamenných aj hlinených urien mestá Chiusi, Perugia a Volterra. V 4. a 3.storočí pred n. l. dielne na výrobu sarkofágov ovplyvňovali do značnej miery dielne na výrobu urien. Práve preto môžeme pozorovať isté podobnosti v ich výzdobe.⁹⁹

Najrannejšia dielňa na výrobu urien bola pravdepodobne vo Volterre, kde sa spracovávali urny aj sarkofágy hlavne z alabastru. Výroba sarkofágov tu nebola tak intenzívna ako práve výroba urien. Tie najkvalitnejšie pochádzajú z prvej polovice 2.storočia pred n. l. Najčastejším námetom na reliéfnej výzdobe urien vyrábaných vo Volterre boli hlavne mytologické scény a scény cesty do podsvetia.¹⁰⁰

V Chiusi sa vyrábali najkvalitnejšie urny tiež v priebehu 2.storočia pred n. l. Na rozdiel od Volterry, kde výroba prebiehala hlavne z alabastru, urny z Chiusi sú modelované väčšinou z terakoty, pomenej potom tiež z alabastru a z travertínu. Tematicky sa výrobcovia zameriavali takmer výlučne na mytologické scény. Cesta do ríše mŕtvych sa síce tiež objavuje, ale v pomerovo oveľa menšom množstve.¹⁰¹

2.5.2 Charakteristika a námety reliéfnej výzdoby

Nie všetky urny mali veká v tvare ležiacich či pololežiacich postáv. Veká spolu s celými urnami mohli mať aj tvar obytných domov. Reliéfna výzdoba sa pri týchto typoch urien sústreďovala na štítový domov a až potom na jednotlivé strany samotnej urnovej schránky. V helenistickom období bol hlavnou tematikou prechod zosnulého z tohto sveta do sveta mŕtvych a samotná cesta do podsvetia. Táto tematika bola často, tak ako v nástennom maliarstve, sprevádzaná ornamentálnou výzdobou. Hlavne pre nižšie vrstvy predstavovala hlavný motív ich výzdoby na urnách, keďže zložitejšie reliéfne zobrazenia postáv si nemohli kvôli nedostatku financií dovoliť.

Tak ako na nástenných maľbách a na sarkofágoch, tak aj na urnách môžeme pozorovať časté zobrazenie nepravých dverí. Symbolika prechodu medzi svetom živých a svetom mŕtvych ostáva naďalej tá istá, aj keď i pri ikonografii na urnách nám chýbajú pramene ktoré

⁹⁹ Ministerstvo Kultúry ČR, Národní muzeum v Praze: *Svět Etrusků - průvodce výstavou v paláci u Hybernů*, s. 55

¹⁰⁰ RICHARDSON, E., *The Etruscans - Their Art and Civilization*, s. 163

¹⁰¹ C. d., s. 164

by teóriu potvrdili. Dvere sú opäť zobrazované buď zavreté, otvorené s jedným krídlom, alebo otvorené úplne.

Časté bývajú nepravé dvere zobrazené ako jednoduché klenuté vchody. Témy na reliéfoch sa líšia. Zaujímavý je napríklad námet z urny z Chiusi, kde na zemi ležiaceho Gala útočí jazdec na koni s dlhou kópiou v ruke (obrázok č.27). Podobnými námetmi, kedy na slabého útočí silnejší, je aj zobrazenie leva útočiaceho na muža, alebo grif a oproti nemu dokonca dvaja muži. Tento symbolizmus zobrazujúci dve bojujúce strany môže byť znakom smrti. Preto sú asi takéto scény umiestňované do prítomnosti nepravých dverí. Ten ktorý v boji podľahne následne okamžite prejde cez dvere do podsvetia. Bočné steny urien väčšinou nesú nejasné námety. Na dvoch urnách sa objavuje zobrazenie pohoničov koní a koní samotných, v pozadí s rámom klenutých dverí. Je možné že ide o sluhov, ktorí očakávajú svojich zosnulých pánov a následne ich sprevádzajú na ceste do podsvetia.¹⁰²

Klasickým reliéfnym námetom z urny, podobným s námetmi z nástenných hrobiek, je ten na urne z Volterry, aj keď ide pravdepodobne o prácu Chiuskej dielne (obrázok č.28). Dnes je tento reliéf umiestnený v Archeologickom Múzeu vo Florencii.¹⁰³ Vľavo zobrazuje celú rodinu, ako sa prišla rozlúčiť so zosnulou ženou. Tá stojí pred dverami do podsvetia a reliéf ju zachycuje pri lúčení sa s manželom. Dvere sú opäť klenutého tvaru, ale nejde iba o jednoducho zobrazenú klenbu bez krídel dverí. Naopak pri tomto príklade môžeme vidieť dvere zavreté, dokonca s náznakom dekorácie vrchného oblúku dverí. Úplne vpravo stojí a celú scénu pozoruje démon Charun, rozpoznateľný podľa kladiva držiaceho v ruke. Podľa reliéfu ktorý sa nám zachoval by sme mohli usúdiť, že najväčší dôraz sa v detaile sústreďoval práve na vyobrazenie nepravých dverí. Sú tým, čo nás pri prvom pohľade na reliéf zaujme, a to bolo pravdepodobne aj cieľom umelca.

Etruský zmysel pre symetriu sa objavuje aj na urnách. Na bočných stenách urien bývajú väčšinou tie isté zobrazenia. Či už s postavami, alebo jednoducho iba s vyobrazením dverí. Ikonograficky jedinečné sú reliéfy obsahujúce stromy cyprusov rastúcich po oboch stranách dverí, niekedy dokonca spojené girlandami (obrázok č.9). Aj tu nám chýbajú akékoľvek písomné zdroje, ktoré by mohli potvrdiť teórie okolo symboliky zobrazenia dverí na urnách. Z Rímskeho obdobia už nejaké zdroje samozrejme máme k dispozícii. Tie nám napríklad hovoria, že práve strom cyprusu bol znakom hrobiek mŕtvych.¹⁰⁴

¹⁰² DE GRUMMOND, N. - SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 197

¹⁰³ CAMPORALE, G., *Die Etrusker- Geschichte und Kultur*, s. 159

¹⁰⁴ DE GRUMMOND, N. - SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 197

Najčastejším zobrazením ostávajú aj naďalej démonické bytosti, či už v tvare klopadiel na dverách, ako spoločníci zosnulých, alebo ako maľby v pozadí na stenách hrobky. Démonické bytosti sú aj ženského aj mužského pohlavia, väčšinou nečinne sediace alebo stojace v blízkosti dverí (obrázok č.30). Ženské démonické bytosti, tak ako na nástenných maľbách alebo na sarkofágoch, väčšinou nesú pochodne. Mužské démonické bytosti bývajú zobrazené s kladivom. Niekedy bývajú tieto bytosti sprevádzané aj inými postavami, napr. muzikantmi (obrázok č.31).¹⁰⁵

2.5.3 Urna Vel Rafiho

Táto urna pochádza z 2.-1.storočia pred n. l. a vystupuje spomedzi ostatných svojou unikátnou ikonografiou. Na reliéfe je zobrazený muž v plášti stojaci pred dverami (obrázok č.32). Práve muž dodáva tomuto reliéfu jedinečnosť, lebo ako sa zdá tak nesie portrétny črty reálnej postavy, čo v tomto období z ktorého urna pochádza nebolo ešte až tak bežným prvkom. Muž drží v pravej ruke *regulu*, ktorá ho pravdepodobne označuje za architekta. Tým pádom by mohlo ísť o vyobrazenie, kedy stojí vedľa jednej zo svojich prác, dverí do podsvetia. Je možné že dvere zobrazené na tejto urne sú mestskou vstupnou bránou alebo vchodové dvere do domu, ale najpravdepodobnejšie stále ostáva že ide o dvere hrobky.¹⁰⁶ Dvere pozostávajú iba z jedného krídla, čo je tiež nezvyčajné. Nepravé dvere bývali zobrazované väčšinou ako dvojkridlové alebo iba ako vonkajší rám. V oboch horných rohoch urnovej schránky sú zobrazené portrétny busty. Veko urny je tvorené ležiacou postavou, doplnenú o nápis. Nápis je vyrytý do ležadla, na ktorom sa postava zúčastňuje posmrtnej hostiny.

2.5.4 Urna vo Worcestri

Žiadne iné zobrazenie dverí nie je tak úzko späté s ostatnou architektúrou ako práve na ikonografii urny z Worcestra (obrázok č.33). Urna pôvodne pochádzajúca z Chiusi je datovaná do polovice 2.storočia pred n. l. Dnes sa nachádza v Múzeu Umenia vo Worcestri.¹⁰⁷ Bola objavená v roku 1858 a na urnu má neobvykle veľké rozmery. Tak ako aj väčšina ostatných urien vyrobených v Chiusi, aj táto je vyrobená z hliny.¹⁰⁸

¹⁰⁵ DE GRUMMOND, N. - SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 199

¹⁰⁶ Tamtiež

¹⁰⁷ Tamtiež

¹⁰⁸ RICHARDSON, E., *The Etruscans - Their Art and Civilization*, s. 164

Na veku urny je zobrazená pololežiaca mužská postava. Na rozdiel od reliéfnych postáv vyobrazených po stranách urny ktoré sú stvárnené idealisticky, postava na veku nesie realistické črty helenistického portrétu. Ide o postavu postaršieho muža, v klasickej póze typickej pre banquetové scény. Ľavým laktom sa muž opiera o podušky ležadla a päťou si podopiera hlavu. Tvár muža nesie portrétné prvky. Viditeľné je úmyselné zobrazenie vrások a preriedených vlasov. Výraz tváre so stiahnutými kútikmi úst aj očí, a s odvráteným pohľadom, nasvedčujú hnevu alebo nude viac ako zábave, ktorá by mala počas hostiny panovať. Na hlave aj okolo krku má muž položené vence a oblečený je do etruského odevu (tzv. *tebenna*), zahalujúc iba dolnú časť svojho tela. Rovnakým spôsobom sú vyobrazené aj postavy bojovníkov zobrazených na prednej strane urny.

Ikonografia prednej strany zobrazuje boj Etruskov a Galov, ktorý sa odohráva pred portikom s klenutými vchodmi (obrázok č.33).¹⁰⁹ Zobrazených je spolu šesť postáv, traja grécki bojovníci a traja barbari. Postavy sú vyobrazené vo vysokom reliéfe a z celkového obrazu tak výrazne vystupujú do popredia pred portikom ktoré sa nachádza v pozadí boja. Tri ešte stále bojujúce postavy sú odeté do krátkych tuník, cez plecia majú prehodené plášte a v rukách držia meče a štíty. Dve postavy na okrajoch sú grécki bojovníci, zatiaľ čo postava v strede je barbar, na ktorého títo dvaja Gréci útočia. Postavu barbara je ľahké identifikovať za pomoci frýgskej helmy a charakteristického štítu. Možno si všimnúť tiež rôznu perspektívu postáv. Za pomoci umelých piedestálov, prípadne mŕtvych tiel bojovníkov, sú tak vytvorené zreteľne odlišné výškové postavenia postáv. Umelec pravdepodobne prebral tento motív z Veľkého Pergamského oltára, na ktorom môžeme nájsť podobné ikonografické námety. Možné je všimnúť si krásneho prepracovania svalov, šiat a zbraní jednotlivých postáv. V pozadí už spomínané portikum je tvorené štyrmi iónskymi stĺpmi, ktoré sú ešte prizdobené visiacimi girlandami.¹¹⁰

Z oboch bočných strán urny sú zobrazené démonické bytosti. Z ľavej strany ide o mužskú postavu Charuna (obrázok č.34), z pravej strany je zobrazená ženská postava Vanth (obrázok č.35). Je zrejme že tieto postavy očakávajú mŕtve duše ktoré padnú v odohrávajúcom sa boji, aby ich mohli následne sprevádzať na ceste do podsvetia.¹¹¹ Tieto bočné steny nie sú vytvorené tak vysokým reliéfom ako hlavný predný panel. V pozadí oboch postáv sú zobrazené klenuté nepravé dvere, v okolí ktorých sú na stenách pribité helmy a chrániče holení padlých bojovníkov. Charuna, ktorý je zobrazený na pravej strane urny, je ľahké

¹⁰⁹ DE GRUMMOND, N. - SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 199

¹¹⁰ RICHARDSON, E., *The Etruscans - Their Art and Civilization*, s. 164

¹¹¹ DE GRUMMOND, N. - SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 199

rozoznať podľa krídel a kladiva ktoré drží v ľavej ruke. Za jeho pomoci ktorého sa opiera o piedestál. Ľavú nohu má vyloženú pravdepodobne na kameni. Oblečenú má krátku tuniku a cez plecia má prehodenú kožu z leva. Ukazuje sa nám tu zreteľná podobnosť vyobrazenia s gréckym Heraklom. Zreteľné sú aj pútnické topánky Charuna, ktoré má opotrebované vďaka neustálym cestám a sprevádzaniu zosnulých do podsvetia. Tvár je vyobrazená ako dosť škaredá, ale zato s veľkým detailom. Dôraz je opäť kladený na zvýraznenie svalov, detailov šiat a tváre. Na rozdiel od Vanth nemá Charun tak detailne zobrazené krídla. Pri vyobrazení tejto démonickéj bytosti sa umelec sústreďoval viac na detailné zobrazenie práve krídel a šiat. Na prvý pohľad je badateľný pár krídel vychádzajúcich z lopatiek Vanth. Už menej sú zreteľné krídla vychádzajúce z jej vlasov. Je možné že Vanth v ruke ešte držala pochodeň, prípadne aj zvitok. Keďže ide o ženskú postavu, nemá tak detailne prepracované a zvýraznené svalstvo ako tomu tak bolo u postavy Charuna. Postava Vanth je tak isto ako postava Charuna od pásu hore bez šatstva. Vanth má cez hrud' prepásané pruhy látky, v strede spojené ornamentom. Na rozdiel od Charuna môžeme na Vanth ešte pozorovať ozdobenie náramkami a náhrdelníkom. Aj pri tomto zobrazení stojí postava démona uprostred klenutých dverí vedúcich do podsvetia.

2.5.5 Urna Arntha Veltimna Aula

Urna Arntha Veltimna Aula sa našla spolu s ostatnými siedmimi urnami v pohrebnej komore hrobky rodu Volumniov (Tomba dei Volumni) v Perugii, a patrí jednému zo zakladateľov hrobky (obrázok č.36). Hrobka sa datuje do obdobia 150 – 100 pred n. l. a bola celá vyhlbená v kameni do podzemia. Urnami, ktoré sa tu našli, a ostanou ikonografickou výzdobou, sa hrobka určite zaraďuje medzi tie zaujímavejšie nie iba v Perugii ale aj v celej Etrúrii. Podľa nich možno predpokladať že patrila bohatším majiteľom.¹¹²

Pri vstupe do hrobky, ktorá vedie po schodoch vytesaných do skaly, sa dostaneme do vstupnej haly obdĺžnikového tvaru so sedlovou strechou. Vstupná hala vedie priamo do miestnosti kde sa našli spomínané urny. Nad vchodom do tejto miestnosti sa nachádza reliéfny tympanón, v ktorého centre je v medailóne vyobrazená Gorgona. Po oboch jej stranách sú zobrazené meče. V rohoch tympanónu sa potom nachádzajú busty bohov, v pravom rohu ide o Artemis, rozpoznatelná podľa jej atribútov luku a tulca. V ľavom rohu tympanónu sa nachádza busta Apollóna, identifikovaná podľa jeho atribútu, lýry. Na opačnej strane tejto haly sa nad vstupom v tympanóne nachádza znova kruhový medailón, ktorého

¹¹² HEJZLAR, G., *Etruskové a jejich výtvarná práce* s. 62-3

výzdoba sa bohužiaľ nezachovala. Po oboch stranách medailónu sú reliéfne vyobrazené dva delfíny. Po stranách tejto haly sa nachádzajú ešte dodatočné symetricky umiestnené miestnosti. Celé toto usporiadanie miestností pripomína svojim rozložením rímsky dom. Vstupná hala by potom tvorila átrium, postranné symetrické miestnosti by boli cubicyly, a hlavná pohrebná miestnosť s urnami by bolo tablinium. Urien v hlavnej pohrebnej miestnosti bolo spolu sedem. Všetky boli vyrobené z rovnakého materiálu, z travertínu. V žiadnej z miestností neboli nástenné maľby, výzdobu tak tvorila iba reliéfná plastika.¹¹³

Urna Arntha Veltimna Aula sa nachádza priamo oproti hlavnému vchodu (obrázok č.37). Vďaka jej umiesteniu aj reliéfnaj výzdobe ju tak možno považovať za hlavnú urnu spomedzi siedmych urien nachádzajúcich sa v tejto pohrebnej komore. Je treba si uvedomiť, že reliéfnaj výzdoba hrobky v sebe zahŕňa ako znaky etruského, tak aj znaky nastupujúceho rímskeho umenia. Samotný A. Veltimnas je zobrazený na veku urny v pololežiacej polohe a opierajúc sa o sedadlo, akoby bol účastníkom banketu. Na rozdiel od urny z Worcestra je na tejto A. Veltimna zobrazené celé ležadlo, nie iba jeho vankúše. Ležadlo je vyobrazené s krásnymi detailmi, či už jeho nôh alebo samotnej látky. A. Veltimnas je podobne ako majiteľ urny z Worcestra oblečený do pol pása do etruského plášťa, tebenny, a na hlave má veniec. Jeho pohľad tiež vyzerá neprítomne a nesmeruje priamo na diváka. Tak ako tvár A. Veltimna tak aj ostatné tváre majiteľov urien v hrobke nesú portrétny rysy. Etruský umelec sa nebál ukázať nie príliš pozitívne črty týchto ľudí, ako napríklad vrásky či určite nie dokonalú postavu.¹¹⁴

Na prednej strane urny sú zobrazené po oboch stranách nepravých dverí dve okrídlené démonické bytosti. Títo démoni sú zobrazení veľmi vysokým reliéfom. Priamo v dverách sa v nie veľmi dobre kvalite zachovali maľované znaky postáv, ktoré na zosnulého A. Veltimna pravdepodobne čakali aby ho privítali v ríši mŕtvych.¹¹⁵ Rozpoznateľná je snád' iba dolná polovica obrazu, kde môžeme pozorovať záhyby látky šiat postáv. Obe démonické bytosti sú zobrazené ako sedia na kamenných výčnelkoch pred nepravými dverami a očakávajú príchod zosnulého majiteľa urny, aby ho mohli sprevádzať na jeho ceste do podsvetia. Logicky by sme mohli predpokladať že ide o vyobrazenie Charuna a Vanth ako zvyčajne. Napriek tomu ide pravdepodobne u oboch bytosti o vyobrazenie Vanth. Cez prsia majú obe krížom natiiahnuté pruhy látky spojené v strede medailónom. Na rukách aj na krku sú viditeľné ozdoby a na nohách pútnické topánky. Postava Vanth vpravo v ľavej ruke drží pochodeň a z vlasov jej vyrastá pár krídel. Zobrazenie možno preto v mnohom porovnávať s vyobrazením

¹¹³ HEJZLAR, G., *Etruskové a jejich výtvarná práce* s. 62-3

¹¹⁴ DUCATI, P., *La Scultura Etrusca*, s. 62-3

¹¹⁵ DE GRUMMOND, N. - SIMON, E., *The Religion of the Etruscans*, s. 202

Vanth na urne z Worcestra. Postava Vanth vľavo držala v pravej ruke tiež nejaký predmet, možno šlo znova o pochodeň. Mohlo by ísť aj o zobrazenie dvojice Vanth a Culšu, tak ako na sarkofágu Hasti Afunei. Bez doložených písomných prameňov identitu postáv ale nezistíme.

Zvyšných šesť urien v tejto miestnosti patrí menej významným majiteľom. Jedná sa o rodinných príslušníkov A. Veltimna, a dokonca pochádzajúcich zo štyroch odlišných generácií. Napriek tomuto generačnému rozdielu všetci majitelia urien zomreli približne v rovnakom veku.¹¹⁶ Iba dve urny sa ešte odlišujú od zvyšných štyroch. Prvá urna vľavo, od tej A. Veltimna, patrí jeho dcére, ktorá je zobrazená na veku urny v menej tradičnej sediacej polohe. Týmto vyobrazením môžeme sledovať, že u Etruskov sa aj ženy mali právo zúčastňovať banketových hostín. Ďalšia urna vľavo patrí jeho synovi, ktorého urna je od ostatných v miestnosti zreteľne odlišná. Tvarovo je urna podobná rímskemu chrámu, ktorým bola pravdepodobne inšpirovaná. Päť urien, ktoré patria mužským príbuzným A. Veltimna, okrem jeho urny a urny jeho syna, sú všetky vyzdobené na rovnaký spôsob. Urny nesú v strede centrálny medailón s vyobrazením ženskej hlavy. Pravdepodobne ide o vyobrazenie Vanth, pre jej podobnosť s postavou démona z urny A. Veltimna. V každom rohu urny je jednoduchý medailón s kruhovou reliéfnou výzdobou. Postavy na piatich urnách sú zobrazené v pololežiacej polohe, do pol pása oblečené, a s vencami na hlavách aj okolo krku. Všetky urny nesú tiež nápisy, identifikujúce tak jednotlivých majiteľov hrobky.

Keďže centrálna urna Arntha Veltimna ako jediná obsahuje vyobrazenie nepravých dverí, možno predpokladať, že jednotlivé vyobrazenia Vanth na medailónoch zvyšných urien mali za úlohu majiteľov týchto urien priviesť práve k týmto dverám a sprevádzať ich tak na ich osobných cestách do podsvetia.

2.5.6 Zhrnutie

Urny nám ponúkajú až neuveriteľné množstvo námetov a rôznych tematických zobrazení, a to nie výlučne iba v spojitosti s nepravými dverami a podsvetím. Dôvodom ich veľkej početnosti je určite peňažná dostupnosť pre nižšie vrstvy. Ľahko si vieme predstaviť že urny boli lacnejšie ako vytvorenie nástennej maľby v etruskej hrobke. Je samozrejmé že ani urny si nemohol dovoliť každý. Preto môžeme na niektorých pozorovať jednoduchšiu výzdobu, na druhých zase bohatšiu. Čo sa týka samotného zobrazenia dverí, na urnách sú zobrazované výlučne tie klenutého typu. Môžu byť zobrazené buď ako samostatná klenba, predstavujúca

¹¹⁶ DUCATI, P., *La Scultura Etrusca*, s. 63

obe otvorené krídla dverí, alebo naopak s oboma krídlami zavretými, či s otvoreným iba jedným krídlom. Pri zobrazení nepravých dvier sú väčšinou prítomné aj postavy démonov, ktorým umelci venovali vždy veľkú pozornosť a ich hlavné črty bývajú detailne prepracované. Prechod do ríše mŕtvych je jednou z obľúbenejších tém na etruských urnách. Tak ako na nástenných maľbách aj na urnách môžeme sledovať rôzne možnosti cesty do ríše mŕtvych, či už peši alebo na koni či voze. Obľúbeným motívom sú tiež bojové scény, ktoré sú dopĺňané postavami démonov čakajúcich na mŕtve duše. Aj v týchto prípadoch keď nejde priamo o zobrazenie nepravých dverí, je tu prechod do ríše mŕtvych symbolicky zastúpený práve týmito démonmi.

3. Egyptské nepravé dvere a ich vplyv na etruské umenie

Doteraz som vo svojej práci rozoberala zobrazenie dverí v etruskom umení, ktoré je nepochybne fascinujúce a jedinečné. Avšak Etruskovia neboli prví, ktorých napadla idea ikonograficky zobraziť prechod medzi dvoma svetmi za pomoci nepravých dverí. Túto myšlienku umožniť mŕtvym prechod medzi svetom živých a svetom mŕtvych môžeme sledovať už v umení vyspelej Egyptskej civilizácie a síce viac ako pred 5000 rokmi.

Práve Egypťania patria medzi národy, ktoré sa svojím náboženstvom viac zameriava na posmrtný život ako na ten prítomný. Celý svoj život na zemi zasvätili prípravám a snahe aby ich život v ríši mŕtvych bol čo najlepší. Týmto myslením ovplyvnili neskoršiu civilizáciu Etruskov. Naopak Rimania či Gréci dávali väčšiu váhu životu medzi živými. Tejto myšlienke aj prispôbovali svoj život.

Ľudia sa už od najstarších čias naučili preukazovať mŕtvym úctu. Pohrebnými rituálmi, ktoré sa líšili od civilizácie k civilizácii, sa snažili dosiahnuť toho aby mal mŕtvy po smrti pokoj a mohol tak pokračovať v živote v ríši mŕtvych.

Egypťania svojich mŕtvych mumifikovali, stavali im hrobky a mŕtvemu do hrobiek vkladali rôzne predmety a amulety, ktoré zosnulého mali sprevádzať na druhej strane. Aby sa mŕtvy mohol medzi týmito dvoma svetmi pohybovať, vytvorili si akúsi symbolickú predstavu prechodu medzi svetom živých a svetom mŕtvych, ktorú predstavovalo práve zobrazenie nepravých dverí.

Egypťania verili v silné geografické rozdelenie zeme. Verili že iba údolie Nílu je vhodné pre život. Všetko ostatné bolo neobývatel'né, alebo osídlené barbarmi. Podľa pohybu Slnka verili, že aj duša sa rodí na východe, tam kde Slnko vychádza. Naopak duša mala zomierať tam, kde aj Slnko končilo svoju púť, a teda na západe. Dodnes platí pravidlo, že na západe sa nachádza prechod do sveta mŕtvych a toto platilo aj v architektonickom rozdelení hrobiek.¹¹⁷

V Egypte sú nepravé dvere známe pod názvom „*dvere Ka*“, keďže umožňovali tzv. Ka, duši, aby cez tieto dvere prechádzala zo sveta živých do sveta mŕtvych. Egyptské nepravé dvere roku 1923 rozdelil a kategorizoval A. Rush.¹¹⁸

Najbežnejším tvarom hrobiek v Egypte boli *mastaby*, hrobky pre vysoko postavených úradníkov a menej dôležitých členov kráľovskej rodiny. Mastaba bola rozdelená na nadzemnú a podzemnú časť. Tá vrchná časť mala za úlohu ochraňovať tú pod ňou, kde bol uložený

¹¹⁷ BÁRTA, M., *Nepravé dveře*, s. 59

¹¹⁸ BROVAROVSI, E., *False doors and history: the Sixth Dynasty*, s. 71

samotný zosnulý aj so svojimi darmi. Nadzemnú časť hrobky tvoril zádušný chrám, kde bol udržiavaný kult zosnulého jeho pozostalými rodinnými príslušníkmi, alebo skôr samotnými kňazmi. Výzdobu tejto nadzemnej kaplnky tvorili väčšinou výjavy s majiteľom hrobky pri rôznych činnostiach z denného života, ako napr. lov, obetovanie, hostiny, a pod. Najdôležitejšou časťou tohto kultu bolo samozrejme zobrazenie nepravých dverí na západnej stene kultovej komory. Na južnej a severnej strane sa nachádzali zobrazené postavy zosnulého ako sedí chrbtom od nepravých dverí. Maľby tak mali symbolizovať zosnulého ako nepravými dverami prechádzal, aby sa tak mohol zúčastniť opakovaného kultu. Smerom z východu k zosnulému prístupujú zástupy nosičov, pozostalých a kňazov s obetami, ktorí tieto kladú pred zosnulého na oltár.¹¹⁹

Tak isto ako u Etruskov, aj Egyptské nepravé dvere oddeľovali náš svet živých od sveta mŕtvych. Bohužiaľ u Etruskov sme si nie úplne istí ako presne zosnulým dvere slúžili. Zosnulí Egyptčania ich pravidelne používali počas kultov vedených ich pozostalými na prechod z ríše mŕtvych do sveta živých, prípadne cez ne iba prijímali obetiny ponúkané pozostalými a kňazmi z druhej strany dverí. Egyptské dvere boli vždy situované smerom na západ, lebo tam sa podľa ich viery nachádzala ríša mŕtvych. Za nepravými dverami v podzemnej časti hrobky, ešte viac na západe, sa nachádzala samotná pohrebná komora. Tam sa po vykonaní kultu duša zomrelého znova odobrala k odpočinku. Ak sa nachádzali v hrobke dvoje nepravých dverí, jedny boli vtedy určené pre majiteľa hrobky, druhé pre jeho manželku.¹²⁰

Na rozdiel od Etruských nepravých dverí, ktoré bývali namaľované na stenách hrobiek, alebo reliéfne vyryté na stenách sarkofágov či urien, v Egypte boli zvyčajne tvorené reálnou kamennou stélou. Stéla bola obvykle vyrobená z vápenca, veľmi málokedy z dreva (obrázok č.38). Vápenec býval často ešte pomalovaný červenou farbou, aby tak pripomínal honosnejšiu žulu (obrázok č.39). Ak neboli nepravé dvere tvorené kamennou stélou, boli namaľované na plochom povrchu steny hrobky. Rozdielom Egyptských a Etruských nepravých dverí je aj ich samotná výzdoba. Etruskovia volili reálne a jednoduché zobrazenie dverí, tvorené často iba nárysmi líšt a klopadiel. Toto u Egyptčanov neplatilo. Celé dvere boli pokryté hieroglyfmi a ikonografickými zobrazeniami, ktoré stvárňovali samotného majiteľa hrobky, tak ako aj okolité maľby v samotnej kaplnke.¹²¹ Typické egyptské nepravé dvere mali dlhý obdĺžnikový tvar a boli vsadené do ďalšieho hranatého rámu. Na vrch dverí bol pridávaný panel s vyobrazením majiteľa hrobky ako sedí pred obetným stolom, spolu s obetnou formulou

¹¹⁹ BÁRTA, M., *Nepravé dvere*, s. 59-61

¹²⁰ Tamtiež 61

¹²¹ Tamtiež 59

napísanou formou hieroglyfického textu. Pred nepravými dverami bol vždy umiestnený reálny kamenný stôl na obetiny, ktorý býval vyzdobený zobrazeniami rôznych používaných obetí. Niekedy je dokonca zobrazený samotný majiteľ hrobky ako vyčnieva z nepravých dverí, akoby práve na prechode cez tieto dvere (obrázok č.40). Aj keď väčšinou boli nepravé dvere umiestnené pevne na mieste, aby sa nimi nedalo hýbať, nájdu sa aj také výnimky, ktorých panely sa dali reálne posúvať.

Prvky zobrazované na nepravých dverách môžeme rozdeliť na dva oddelené celky. Jednu tvoria obetné scény, ktorých centrom je samotný zosnulý pred oltárom ako obetuje rôzne obetiny. Druhým celkom sú samotné hieroglyfické nápisy tiahnuce sa po celej zvyšnej časti nepravých dverí. Tieto nápisy mali zosnulému zabezpečiť pokojný a ničím či nikým nerušený posmrtný život. Obsahovali nie len zaklínacie formuly pre tých ktorí sa rozhodli narušiť pokoj mŕtveho, ale aj zmyslovo opačné formuly pre tých, ktorí mŕtvemu obetovali. Súčasťou textov bolo aj celé meno zosnulého, ktoré bývalo nezriedka veľmi dlhé. A nakoniec pred nepravými dverami bol postavený aj kamenný oltár s obetinami, tak ako na ikonografickom zobrazení na samotných dverách. Vďaka textom a ikonografickým zobrazeniam na nepravých dverách Egypťanov, máme neoceniteľné informácie o majiteľovi hrobky a jeho živote. Je veľká škoda že toto neplatí aj na dvere Etruské.¹²²

V obsiahlych textoch ktorými sú nepravé dvere pokryté môžeme vidieť ďalší zásadný rozdiel s nepravými dverami Etruskov. O význame etruských dverí nemáme žiadne písomné pamiatky. Všetky teórie ktoré okolo ich ikonografického zobrazenia vznikli zostávajú predsa len dohadmi, aj keď nám sa zdajú samozrejme logické a opodstatnené. Egypťské dvere nesú na sebe samých za pomoci hieroglyfických textov vysvetlenie myslenia Egypťanov a ich vnímanie posmrtného života. A nie len to. Texty zaznamenané na egypťských nepravých dverách, sú dnes pre nás dôležitým datovacím prvkom jednotlivých hrobiek. Prvé texty obsahujúce tematiku posmrtného života môžeme nájsť už za 4.dynastie za vlády panovníka Snofrua, približne v roku 2700 pred n. l. Najstaršie texty bývajú veľmi jednoduché, obsahujú iba modlitby a prosby, aby sa zosnulý mohol dostať do ríše mŕtvych bez väčších problémov a mal pokojný posmrtný život. Postupom času sa texty zaznačené na nepravých dverách rozvíjali v dlhšie a prepracovanejšie texty, ktoré začínajú mimo iné spomínať aj všetky významné sviatky, počas ktorých je potrebné kult udržiavať. Ak sa tak stalo a kult bol naozaj

¹²² BÁRTA, M., *Nepravé dvere*, s. 59-61

počas týchto sviatkov udržiavaný, nepravé dvere ostali neporušené a mŕtvy nimi mohol bez problémov prechádzať medzi dvoma svetmi.¹²³

Nepravé dvere sa v egyptskej architektúre vyskytujú od 3.dynastie, kedy slúžili ešte zosnulým na prechod medzi dvoma svetmi, do približne 20.dynastie, kedy už bývali väčšinou súčasťou chrámov a slúžili samotným bohom a kňazom. Zo začiatku, teda od 4.dynastie, boli texty za ničím nerušený posmrtný život venované iba samotnému panovníkovi a bohovi Anupovi, ochrancovi pohrebísk. Vládou 5. a 6. dynastie dochádza k pridaniu aj iných božstiev medzi adresátov modlitieb z textov, napr. Usirovi.¹²⁴ Práve počas 6.dynastie, ako zistil N. Strudwick, sa ustálil štandardný typ dverí, ktoré majú podstavu, rímsu a tri rovnako tvarované, obdĺžnikové kusy kameňa tvoriace rámy dverí. Tento štandardný tvar dverí mal dokonca aj podobné rozmiestnenie textov a postáv v rámci svojej výzdoby (obrázok č.41).¹²⁵

Egyptania verili že všetko čo ikonograficky zaznamenajú existuje aj v realite. Preto museli zaznačiť textami a zobrazeniami samotný priebeh posmrtného života. Egyptania verili, že keď bude tento zaznamenaný a následne prečítaný kňazom, naozaj sa tak podľa vyobrazenia aj stane.¹²⁶

¹²³ BÁRTA, M., *Nepravé dvere*, s. 59-61

¹²⁴ Tamtiež

¹²⁵ BROVAROVSI, E., *False doors and history: the Sixth Dynasty*, s. 71

¹²⁶ BÁRTA, M., *Nepravé dvere*, s. 60

Záver

Cieľom mojej bakalárskej práce bolo čitateľa oboznámiť s vyobrazením nepravých dverí v Etruskom umení. Spojené s touto úlohou bolo potrebné oboznámenie sa so základnými náboženskými predstavami Etruskov, lebo bez nich by bolo ťažké porozumieť hlavnej myšlienke tak častého zobrazovania námetu nepravých dverí na etruských funerálnych pamiatkach. Na konkrétnych príkladoch z nástenným malieb, sarkofágov a urien som sa preto snažila poukázať na vývoj zobrazenia samotných dverí, ako aj na vývoj námetov spojených s vyobrazením nepravých dverí na ikonografických pamiatkach. Bohužiaľ bez rozlúštenia etruského jazyka a tým pádom bez akýchkoľvek podložených písomných prameňov priamo z etruského prostredia, je do dnešného dňa pre nás úplné porozumenie myslenia tohto národa ešte v nedohľadne.

Etruskovia patria k veľmi nábožensky založeným národom. Tak ako Gréci a Rimania aj Etruskovia verili v pevný a nemenný osud. Dokonca verili, že tento osud je možné predpovedať a etruskí veštcí boli preto váženými osobnosťami ešte aj v nastupujúcom Rímskom období. Hlavné aspekty etruskej náboženskej viery sa však v základe dosť odlišujú od Gréckeho a Rímskeho myslenia, ale naopak sa približujú k predstavám starovekých Egyptanov. Ako Egyptania tak aj Etruskovia totiž verili, že život na tomto svete je nepodstatný. Čo bolo naozaj dôležité bol život po smrti. Prostriedkom za ktorého pomoci sa Etruskovia rozhodli upriamiť pozornosť na ríšu mŕtvych a na samotnú cestu do podsvetia sú nepravé dvere. Túto myšlienku nepochybne prevzali od Egyptanov, ktorí verili že za pomoci nepravých dverí v podobe kamenných stél, môže zosnulý cestovať medzi svetom mŕtvych a svetom živých a tak byť v neustálom kontakte s pozostalými.

Nástenné maľby Etruskov majú pre nás neoceniteľnú hodnotu, aj napriek tomu že hrobiek s nástennými maľbami je naozaj veľmi málo v pomere s ich celkovým množstvom. Práve na nástenných maľbách môžeme príkladne sledovať meniace sa námety obsahu vyobrazení. Na počiatku vývoja, v 6. a 5. storočí pred n. l., pozorujeme námety optimistické a plné radosti. Nepravé dvere sú zobrazované zásadne hranatého tvaru a väčšinou iba s jednoduchou dekoráciou medailónov. Hlavným sprievodným motívom v tomto období je zobrazenie hostiny, ktorej sa zosnulý osobne zúčastňuje. Hostina býva doplnená postavami tanečníkov, muzikantov, atlétov, či už spomínaných veštcov. Postupom času, s príchodom helenistického obdobia a rímskeho vplyvu, môžeme pozorovať výraznú zmenu nie len v zobrazení dverí ale aj v samotnej tematike okolitých výjavov. Nepravé dvere nadobúdajú klenutý tvar a pridávané

sú dekoračné prvky, ako napr. klopadlá v tvare zvieracích hláv. Námety okolitých výjavov sa stávajú pesimistické až hrôzostrašné. Na scénu prichádzajú boje, vraždy, krv a démonické bytosti. Tie sú neoddeliteľnou súčasťou v spojení s vyobrazením nepravých dverí v tomto období.

Vyobrazenia nepravých dverí na sarkofágoch a urnách nám neponúka také zreteľné vývojové línie ako nástenné maľby. Nepravé dvere sú v zásade klenutého tvaru a môžeme vidieť ich vplyv na nástenné maľby helenistického obdobia. Najčastejším motívom sprevádzajúcim vyobrazenie nepravých dverí je smútiaca procesia pozostalých, ktorí sa lúčia so zosnulým. Ten následne v spoločnosti démonov prechádza cez nepravé dvere a začína svoju cestu do podsvetia.

Záverom by som chcela podotknúť, že najzaujímavejšou súčasťou tejto práce bol fakt, že bez písomných podkladov nemáme k dispozícii pohľad, z akého sa na význam zobrazenia nepravých dverí a s nimi súvisiace kontexty nazerali priamo Etruskovia. Z konkrétnych ikonografických zobrazení sa nám vo veľkej väčšine ponúka širšia škála možných interpretácií a dokonca zástanci odlišných teórií mávajú aj svoje opodstatnené podklady o ktoré sa opierajú. Veľkým problémom býva napríklad otázka, či sa vlastne vyobrazená scéna odohráva vo svete živých, alebo naopak už v ríši mŕtvych, alebo ktoré zobrazené osoby sú mŕtve a ktoré ešte živé. Môj názor je že v tejto otázke nemusel byť žiaden konkrétny vzorec, ktorý by hovoril že sa tu budú vyobrazovať iba scény z ríše mŕtvych, alebo že tam budú zobrazení iba mŕtvi či naopak živí. Tak ako ľudia dnes tak isto aj Etruskovia mali určite odlišné názory a predstavy. Kým nemáme doložené interpretácie ku konkrétnym vyobrazeniam priamo od Etruskov, naše dohady ostávajú naďalej iba dohadmi.

Zoznam použitej literatúry

- AJARLOO, Bahram a i., *Archeológia - Najvýznamnejšie náleziská a kultúrne poklady sveta*. Prel. Vladimír Varsík, Bratislava : Fortuna Libri, 2009. Prel. z: The World Encyclopedia of Archeology, The World's Most significant Sites and Cultural Treasures
- BÁRTA, Miroslav, „Nepravé dveře“, *Archeologie*, 2005, č. 2, str. 58 - 61
- BOUZEK, Jan, *Etruskové, jini než všechny ostatní národy*, Praha : Univerzita Karlova v Prahe - Nakladatelství Karolinum, 2003
- BROVARSKI, Edward, *False doors and history: the Sixth Dynasty*. In BÁRTA, Miroslav (ed.). *The Old Kingdom Art and Archeology*, Prague : Publishing House of the Academy of Sciences of the Czech Republic, 2006
- CAMPOREALE, Giovannangelo, *Die Etrusker - Geschichte und Kultur*, Düsseldorf/Zürich : Artemis & Winkler Verlag, 2003
- CRISTOFANI, Mauro, *Die Etrusker*, Stuttgart/Zurich : Belser Verlag, 1996
- CRISTOFANI, Mauro, *The Etruscans - A new investigation*, New York City : Galahab Books, 1979
- DE GRUMMOND, Nancy - SIMON, Erika (ed.), *The Religion of the Etruscans*, Austin : University of Texas Press, 2006
- DUCATI, Pericle, *La Scultura Etrusca*, Firenze : Alfani e Venturi, 1934
- HEJZLAR, Gabriel, *Etruskové a jejich výtvarná práce*, Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1969
- JANNOT, Jean-René, *Religion of ancient Etruria* [online], Wisconsin : The University of Wisconsin Press, 2005 [cit.26-08-2011]. Dostupný z WWW
<<http://books.google.com/books?id=QAeKPQ8stZIC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>>
- LEIGHTON, Robert, „House Urns and Etruscan Tomb Painting: Tradition versus Innovation in the ninth-seventh centuries BC“, *Oxford Journal of Archeology*, 2005, č. 4, str. 363 - 380
- MAGAGNINI, Antonella, *Etruskové - Poklady Starobylých Civilizací*. Prel. Karolína Krížová, Praha : Euromedia Group, 2008. Prel. z: Storia e Tesori di in' Antica Civiltà
- NASO, Alessandro, *Architettura Dipinte*, Roma : L'erma di Bretschneider, 1966

RICHARDSON, Emeline, *The Etruscans - Their Art and Civilization*, Chicago, The University of Chicago Press, 1964

SCHEFFER, Charlotte, *The Arched Door in Late Etruscan Funerary Art*. In DE PUMA, Richard Daniel; SMALL, Jocelyn Penny (ed.). *Murlo and the Etruscans – Art and Society in Ancient Etruria*, Wisconsin : The University of Wisconsin Press, 1994

SKIRA, Albert (ed.), *Etruscan paintings*, Geneva, 1952

SPIVEY, Nigel, *Etruscan Art*, London : Thames and Hudson Ltd, 1997

STEINGRÄBER, Stephan. *Abundance of Life - Etruscan Wall Painting* [online], Las Angeles : Getty Publications, 2006 [cit.31-07-2011]. Dostupný z WWW <<http://books.google.com/books?id=DzCzvnn3KSYC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>>

Sprievodcovia výstav

Ministerstvo Kultury ČSR, Národní muzeum v Praze: *Svět Etrusků - průvodce výstavou v paláci u Hybernů*, Praha 1989

Obrazová příloha

Zoznam ilustrácií¹²⁷

1. Obeta Trójskych zajatcov, nástenná maľba, Tomba Francois, Vulci, 2-1.stor.
2. Tomba dei Rilievi, Caere, 4.stor.
3. Démon Charun, nástenná maľba, Tomba dell' Orco, Tarquinia, 400-350
4. Démon Charun, nástenná maľba, Tomba Francois, Vulci, 2-1.stor.
5. Démonka Vanth, nástenná maľba, Tomba degli Anina, Tarquinia, 3.stor.
6. Démon Tuchulcha, nástenná maľba, Tomba dell' Orco, Tarquinia, 400-350
7. Démonka Culśu, sarkofág Hasti Afunei, Palermo, 2.stor.
8. Predná strana urny, Perugia
9. Predná strana urny, Chiusi, Museo Archeologico Chiusi
10. Bočná strana urny, Volterra, Museo Guarnacci Volterra
11. Rekonštrukcia nástenných malieb, Tomba della Campanna, Veje, 6.stor.
12. Nástenná maľba, nepravé dvere, Tomba della Campanna, Veje, 6.stor.
13. Nástenná maľba, nepravé dvere, Tomba dei Leoni di Giada, Tarquinia, 6.stor.
14. Nástenná maľba, nepravé dvere, Tomba degli Auguri, Tarquinia, 550-520
15. Nástenná maľba, nepravé dvere, zadná stena pohrebnej komory, Tomba Cardarelli, Tarquinia, 5.stor.
16. Nástenná maľba, vchod do pohrebnej komory, Tomba Cardarelli, Tarquinia, 5.stor.
17. Nástenná maľba, nepravé dvere, Tomba del Teschio, Tarquinia, 5.stor.
18. Nástenná maľba, tri nepravé dvere v pohrebnej komore, Tomba della Fustigazione, Tarquinia, 5.stor.
19. Nástenná maľba, nepravé dvere na pravej stene pohrebnej komory, Tomba della Fustigazione, Tarquinia, 5.stor.
20. Nástenná maľba, nepravé dvere na ľavej stene pohrebnej komory, Tomba della Fustigazione, Tarquinia, 5.stor.
21. Nástenná maľba, nepravé dvere a scéna lúčenia sa, Tomba 5636, Tarquinia, 3.stor.
22. Nástenná maľba, dvojce nepravé dvere, Tomba dei Caronti, Tarquinia, 3.-2.stor.
23. Nástenná maľba, ľavé nepravé dvere, Tomba dei Caronti, Tarquinia, 3.-2.stor.
24. Nástenná maľba, pravé nepravé dvere, Tomba dei Caronti, Tarquinia, 3.-2.stor.
25. Nástenná maľba, nepravé dvere a procesia, Tomba del Cardinale, Tarquinia, 2.stor.
26. Sarkofág Hasti Afunei, nepravé dvere a procesia, démoni, Chiusi, 2.stor.
27. Predná stena urny, Chiusi, Museo Archeologico Chiusi (prekresba)
28. Predná stena urny, Volterra, Museo Archeologico Florencia (prekresba)

¹²⁷ Všetky dátácie sú uvádzané v rokoch pred našim letopočtom

29. Predná stena urny, Volterra, Museo Archeologico Florencia
30. Predná stena urny, Chiusi, Museo Archeologico Arezzo (prekresba)
31. Predná stena urny, Chiusi, Museo Archeologico Palermo (prekresba)
32. Urna Vel Rafiho, Museo Archeologico Nazionale dell' Umbria, 2.stor.
33. Urna z Worcestra, Chiusi, Worcester Art Museum
34. Ľavá stena urny, nepravé dvere a Charun, Urna z Worcestra, Chiusi,
Worcester Art Museum
35. Pravá stena urny, nepravé dvere a Vanth, Urna z Worcestra, Chiusi,
Worcester Art Museum
36. Tomba dei Volumni, Perugia, 150-100
37. Urna Arntha Veltimna Aula, Perugia, 150-100
38. Drevené nepravé dvere Ikaho, Egypt, 5.dynastia
39. Vápencové pomalované dvere Mehua, Egypt, Sakkára, 6.dynastia
40. Nepravé dvere sudcu Intiho, Egypt, Abusir, 6.dynastia
41. Nepravé dvere Ida, Egypt, Gíza, 6.dynastia